Mushtaq Khan

3 June 1972

श्री.

सतार–शिक्षक.

प्रसिद्ध करणार

सदाशिव गणेश बापट.

सतार-शिक्षक, सरकारी गायन-शाळा;

बडोदें.

"बडोदा वत्सल" छापखान्यांत छापिलें.

सन १९१४] आवृत्ति १ ली. [संवत १९७०

हाफलेदर क्लाथ रु. २–०–०	किंमत	इमिटेशन क्लाथ रु. १–२–०	
फूल क्लाथ रु. १–४–०		पेपरबाईंडिंग रु. १–०–०	

सदरहु पुस्तक "बडोदा वत्सल" छापखान्याचे व्यवस्थापक रा. कृष्णराव रामचंद्र मराठे यांनीं योग्य काळजीनें व अल्प मुदतींत छापून दिलें यांजबद्दल त्यांचा व पुस्तक तयार करण्याचें कामीं माझें मित्र रा. नरहर मोरेश्वर साठे यांनीं मजला जी मदत केली त्याबद्दल त्यांचा मी अत्यंत आभारी आहे. या पुस्तकासंबंधीं सर्व प्रकारचे हक्क मालकानें आपल्या स्वाधीन ठेविले आहेत.

ग्रंथकर्ता

सदाशिव गणेश बापट.

हें पुस्तक रा. कृष्णराव रामचंद्र मराठे यांनीं रा. सदाशिव गणेश बापट (ठि. रावपुरा–बडोदें) यांच्याकरितां 'बडोदा वत्सल' छापखाना, रावपुरा पोलीसगेट समोर-बडोदें येथें ता. १-२-१९१४ रोजीं छापिलें.

गुर्जरनरेश

श्री. महाराज सयाजीराव गायकवाड.

सेनाखासखेल समशेर बहादूर.

जी. सी. एस्. आय.

The Late Prof. Mowlabux Founder of the Indian Musical Notation.

जन्म सन १८३३

मृत्यु सन १८९६

संगीत लेखन पद्धतीचे उत्पादक
प्रोफेसर मौलाबक्ष साहेब.

श्रीमंत रा. रा. संपतराव गायकवाड.

F. R. S. L., F. R. C. S., Bar-at Law.

A. S. P.

श्री

अर्पणपत्रिका.

हें पुस्तक

श्रीमंत राजमान्य राजेश्री संपतराव ऊर्फ

रावसाहेब गायकवाड

यांस त्यांचे परोपकार बुद्धि, उदारता, दयाळुपणा,

सत्यता, विद्यावृद्धिविषयीं उत्सुकता इत्यादि

अनेक सद्गुणावरून कृतज्ञतेदाखल

विनयपूर्वक कर्त्यानें अर्पण

केलें असें.

नम्र सेवक

सदाशिव गणेश बापट,

ग्रंथकर्ता.

5

श्री.

प्रस्तावना.

If music be the food of love, play on ;
Give me excess of it, that, surfeiting,
The appetite may sicken, and so die.
That strain again! it had a dying fall :
O' it came o'er my ear like the sweet sound
That breathes upon a bank of violets,
Stealing and giving odour! Enough ; no more ;
'Tis not so sweet now as it was before.
O spirit of love, how quick and fresh art thou!
That, notwithstanding thy capacity
Receiveth as the sea, nought enters there,
Of what validity and pitch soe'er,
But falls into abatement and low price,
Even in a minute ! so full of shapes is fancy,
That it alone is high fantastical.

Shakespeare.

प्राचीनकाळीं आपल्या आर्यावर्तांत गायन--वादनाची विद्या अतिशय उत्कर्षाप्रत पावली होती, व त्याकाळीं उच्च वर्गांतील स्त्रियाही या कलेचा अभ्यास आपल्या बाल्यापासून करीत असत असें महाभारतादि अनेक प्राचीन ग्रंथांवरून दिसून येतें. महाभारतांतील अर्जून ही व्यक्ति, शौर्याप्रमाणेंच या कलेंतही प्रवीण असावी असें वाटतें. विराटपर्वांत, बृहन्नडेच्या वेषानें अर्जुनानें या कलेचें शिक्षण,

प्रत्यक्ष विराटाची कन्या जी उत्तरा, तिला एक वर्षपर्यंत दिलें होतें असें वर्णन आहे; व हीच उत्तरा पुढें अर्जुनाची स्नुषा झाली. तात्पर्य अतिप्राचीन कालीं या कलेस फारच मान होता असें ह्मणण्यास कांहीं प्रत्यवाय नाहीं. या कलेनें आयुष्याची वृद्धि होते असें मोठमोठे व अनुभविक पंडित आणि शास्त्रकार यांचे मत आहे; व आणखी ते असेंही प्रतिपादितात कीं, या कलेनें इतर व्यावहारिक गोष्टी तर काय, परंतु दुर्लभ जें धर्मार्थकाममोक्ष हें देखील प्राप्त होतात. रावणानें गायनाच्या व वादनाच्या योगेंकरूनच पिनाकपाणी भगवान् प्रसन्न करून घेतला ही गोष्ट प्रसिद्धच आहे. व या योगेंच त्याला पुरुषार्थ-प्राप्ति झाली होती.

२ परमेश्वरानें ही सृष्टि यच्चयावत् पदार्थांसह उत्पन्न केलेली आहे. या सृष्टींत परमेश्वरानें विभूति व योग अशा दोन प्रकारांनीं आपलें स्वरूप ओतप्रोत भरून ठेविलें आहे; किंवा या दोनच प्रकारांत सर्व सृष्टीची स्थिति त्यानें गोंविली आहे. वेद हे परश्वेराचें श्वासोच्छ्वास असून त्यांतही सामवेद ही त्याची विभूति आहे. या वेदांत मुख्यतः गायनाचीच उत्पत्ति दर्शविलेली आहे. याशिवाय गायनास "गायनः पञ्चमो वेदः" असें म्हणून पांचव्या वेदांतही परिगणित केलें आहे. यावरूनच आमचें या विषयींचें अत्युत्कट प्रेम व्यक्त होतें. हें शास्त्र फारच मोहक आहे. अद्यापिही कर्नाटक वगैरे देशांत या कलेचा अभ्यास सशास्त्र होत असल्याचें आढळून येतें. एकांतांत असतांना, अगर मनाच्या उद्विग्नावस्थेंत गायनाचें शिक्षण नसलेल्याही व्यक्तीस मनसोक्त तालसुरांत गुणगुणण्यानें करमणूक होत असते; ही साधी, व्यवहारांतली, पण मार्मिक गोष्ट आहे. आजारी माणसें गायनाच्या श्रवणानें बरीं झाल्याचीही कांहीं उदाह-

रणें आहेत. ही कला मनुष्यासच नव्हे पण मृग-सर्पादि प्राण्यांसही तल्लीन करून सोडिते असा तज्ञांचा अनुभव आहे.

३ अलीकडेस या कलेचा ऱ्हास होऊं पाहत आहे, व पाश्चात्य देशांत श्रीमान व गरीब अशा दोन्ही कुटुंबांत या कलेचें शिक्षण बाल्यावस्थेपासून मिळत असल्याचें पाहून या कलेच्या पुनरुज्जीवनार्थ विद्याविलासी, व निसर्गभिन्न असलेल्या श्री सरस्वतीच्या मूर्तिमंत वास्तव्यानें म्हणजे श्रीमंत सरकार सयाजीराव महाराज गायकवाड यांनीं इतर अनेक कलांप्रमाणें या कलेचेंही शिक्षण योग्य महात्म्याकडून आपल्या प्रजेस देण्याचें सुरू केलें. ज्यांची संगीत कलेचा प्रसार करण्याची उत्कट इच्छा पहिल्यापासून होती व जिच्या उज्जीवनार्थ ते फार दिवसांपासून अहर्निश प्रयत्न करीत होते व ज्यांची संगीत शास्त्राचें अद्वितीय ज्ञाते म्हणून सर्व हिंदुस्थानांतील आबालवृद्धांत प्रसिद्धी होती, त्या आमच्या परमपूज्य गुरुवर्य मौलाबक्षसाहेबांच्या हातून या बडोदें राज्यांत या कलेच्या शाळा स्थापन झाल्या व त्यामुळें सुशिक्षित लोकांस हल्लीं पुष्कळच फायदा होत आहे. महाराजांचा व मौलाबक्ष साहेबांचा हा योगायोग कविकुलगुरूंच्या 'रत्नं समागच्छतु काञ्चनेन' या उपमेप्रमाणेंच होय. या उभयतांनीं लाविलेल्या वृक्षाच्या फांद्या आज बऱ्याच ठिकाणीं पसरत चालल्या आहेत.

४ गरीब लोक कामावरून परत घरीं जात असतांना गात असतात; स्त्रिया दळणकांडणाच्या वेळीं गाणीं म्हणत असतात; व मजूर लोक घराचा पाया पुरण्यासारखें मेहेनतीचें काम करीत असतांनाही वेड्यावांकड्या कां होईना पण तालसुरांत कांहीं बडबडत असतात. याचें तात्पर्य एवढेंच कीं, यायोगें त्या त्या व्यक्तीस तत्काळीं होत

असलेल्या श्रमांचा परिहार होतो असें वाटतें; इतकेंच नव्हे तर अलीकडे याच कारणास्तव म्हणजे श्रमनिरसनार्थच विद्वान लोक सुद्धां या कलेचा अभ्यास करूं लागले आहेत. अशा योग्य वेळीं कांहीं माहिती प्रसिद्ध केल्यास तिचा फार उपयोग होईल अशा समजुतीनेंच सदरहु 'सतार शिक्षक' हे पुस्तक परमपूज्य गुरुवर्य मौलाबक्षसाहेब यांच्याच 'नोटेशन' पद्धतीनें तयार करून प्रसिद्ध केलें आहे. मजला या विद्येचें जें कांहीं अल्पस्वल्प शिक्षण मिळालें आहे व एतत्संबंधीं जी माहिती प्राप्त झाली आहे, ती या पुस्तकांत सप्रमाण दिली आहे. या पुस्तकांतील विवेचन असंबद्ध, चुकीचें अथवा शास्त्राचें प्रमाणाशिवाय आहे असें जर कोणास वाटेल तर त्यानें स्वतःचें म्हणणें मजला कळविण्याची अवश्य कृपा करावी. असें केल्यानें मी त्यांचा फार आभारी होईन.

५ या प्राथमिक प्रयत्नांत यश आल्यास कठिण गति व रागरागिणी याच्या माहितीचें दुसरें पुस्तक लवकरच प्रसिद्ध करण्यास मजला अधिकच हुरूप येईल.

६ सरते शेवटीं ज्या परमेश्वराच्या कृपेनें ही अल्प कृति आज जनतेसमोर येत आहे, त्याची अनन्यभावें प्रार्थना करून या कलेस ऊर्जितावस्था प्राप्त होण्यास त्याच्याच कृपालेशाची याचना करून वाचकांची रजा घेतों.

बडोदें.
ता. १ जानेवारी १९१४.

सदाशिव गणेश बापट.

अनुक्रमणिका.

भाग १ ला.

१ संगीत.

स्वर, ग्राम, मूर्च्छना व श्रुति.

२ सप्तक, स्वरचिन्हें, तालचिन्हें, कालचिन्हें, इतर चिन्हें; काल, तालविचार, यति, राग याविषयीं माहिती.

३ सतारीविषयीं माहिती, सतारीचे प्रकार, सतारीचे ताराविषयीं, तारा मिळविण्याविषयीं, सतारीचे बोलाविषयीं, तीन सप्तकें वाजविण्याची माहिती, सतार कशी धरावी, मिजराफीविषयीं, दशविधगमकाविषयीं माहिती.

४ अचल व चल थाटाचे सतारीचे फोटो.

भाग २ रा.

१ शंकराभरण रागाचे प्रथमचे आठ पाठ.

अलंकार ६८

राग	हमीर	गत १
,,	कल्याण	,, २
,,	मल्हार	,, ३
,,	शंकराभरण	,, ४
,,	भीमपलास	,, ५

,,	भूप	,, ६
,,	भैरव	,, ७
,,	बिभास	,, ८
,,	बिलावल	,, ९
,,	देस	,, १०
,,	यमनकल्याण	,, ११
,,	गारा	,, १२
,,	सिंधभैरवी	,, १३
,,	दरबारीकानडा	,, १४
,,	भैरवी	,, १५
,,	बिभास	,, १६
,,	बिहाग	,, १७
,,	खमाच	,, १८
,,	सारंग	,, १९
,,	मालकंस	,, २०
,,	मारवा	,, २१
,,	दिवसनीपुरिया	,, २२
,,	काफी	,, २३
,,	भूप	,, २४
,,	सारंग	,, २५
,,	खमाच	,, २६
,,	जंगला	,, २७
,,	भैरवी	,, २८
,,	हिंडोल	,, २९

,,	कल्याण	,, ३०
,,	झिंझोटी	,, ३१
,,	काफी	,, ३२
,,	मांढ	,, ३३
,,	भिमपलास	,, ३४
,,	काफीजिल्हा	,, ३५
,,	कौशी कानडा	,, ३६

ह्या पुस्तकांत आलेल्या रागांतील कोमल, तीव्र, वर्ज स्वर व ते ह्मणण्याच्या वेळा दाखविणारें पत्रक आरंभीं दाखल केलें आहे.

ह्या पुस्तकांत आलेल्या रागांतील कोमल, तीव्र, वर्ज स्वर रागांतील मुख्य स्थानें व राग ह्मणण्याच्या वेळा वगैरे दाखविणारें पत्रक.

संख्या.	रागांचें नांव.	कोमलस्वर.	तीव्रस्वर	वर्जस्वर.	रागांतील मुख्य स्थानें.	राग ह्मणण्याची वेळ व विशेष माहिती.
१	२	३	४	५	६	७
१	कल्याण.	०	म/	०	री ध	संपूर्ण राग. रात्रौ १० पूर्वी.
२	काफी.	गv नीv	०	०	प	,, दिवसा ३ रे प्रहरापासून मध्यरात्रींपर्यंत.
३	खमाच.	नीv नी	०	०	ग ध	आडो संपूर्ण. रात्रौ १ ला प्रहर.
४	गारा.	गv ग निv नी	०	०	ध	मध्यरात्री नंतर.
५	जंगला.	गv ग नीv	०	०	म	दिवसा ३ रे प्रहरापासून मध्यरात्रींपर्यंत.
६	झिंझोटी.	नीv	०	०	प	संपूर्ण राग. हा राग पाहिजे त्यावेळीं वाजवितात. (अवरोहींत नीv लागतो.)
७	दरबारी कानडा.	गv धv नीv	०	०	गv	रात्रौ दोन प्रहरानंतर.
८	दिवसनीपूरिया.	रीv धv	म/	०	धv	संपूर्ण राग. संध्याकाळीं.
९	देस.	नीv नी	०	०	री	रात्रौ १ ला प्रहर.
१०	बिभास.	०	०	म नी	ध	आडव राग. पहाटेस.
११	बिलावल.	निv नी	०	०	री	सकाळपासून दोन प्रहरपर्यंत.
१२	बिहाग.	०	म म/	०	ग नी	रात्रौ १ ला प्रहर.
१३	भूप.	०	०	म नी	री ध	आडव राग पहाटेस.
१४	भैरव.	रीv धv	०	०	प ध	सूर्योदयापूर्वी.
१५	भैरवी.	रीvगv धvनीv	म म/	०	म	संपूर्ण राग. मध्यरात्रीं नंतर.
१६	भिमपलास.	गv धv नीv	०	०	म नीv	दिवसा ३ रे प्रहरीं.
१७	मल्हार.	०	०	ग नी	म प	आडव राग. वर्षाऋतूंत.
१८	मारवा.	रीv	म/	प	ग	षाडव राग. सायंकाळ.
१९	मालकंस.	गv धv नीv	०	री प	म	आडव राग. मध्यरात्रीं नंतर.
२०	मांड.	नीv नी	०	०	म	रात्रौ अवरोहींत नीv लागतो.
२१	यमनकल्याण.	०	म म/	०	म/ प	रात्रौ १ ला प्रहर.
२२	शंकराभरण.	०	०	०	सा प	संपूर्ण राग. दोन प्रहरानंतर.
२३	सारंग.	नीv	०	ग ध	सा	आडवा राग. दिवसा २ प्रहर क्वचित् निशुद्ध लावितात
२४	सिंध भैरवी.	गv धv नीv	०	०	धv	सकाळ.
२५	हमीर.	०	म म/	०	ध	रात्रौ १ ला प्रहर.
२६	हिंडोल.	०	म/	री प	म/ ध	संध्याकाळ किंवा मध्यरात्रीं.
२७	कॉफी जिल्हा.	गv नीv नी	०	०	प	दिवसा ३ प्रहरापासून मध्यरात्रीं पर्यंत.
२८	कौशी कानडा.	गv नीv	०	प	म	षाडव राग. मध्यरात्रीं.

अभिप्राय,

BARODA,
1st January 1914.

I have great pleasure in stating that Mr. Bapat has been trained in music at the Baroda Music School. He is now a Sitar Teacher in the same school.

He has prepared a Book on Sitar, which I have gone through. It is written according to the Notation system taught in the Music school at Baroda and I feel sure it will be useful to those who wish to learn Sitar.

Mr. Bapat was a student as well as a clerk under me in the Music Dept. of the State and he discharged his duties to my entire satisfaction and from my experience of him, I can say that he is a fit teacher for high families and deserves every encouragement.

A. M. PATHAN,
Mus. Doc L. R. A. M., L. H. C. M. &c.
Late Music Supdt.,
Baroda State.

श्री.

दाखलो आपवामां आवे छे के, मि. सदाशिव गणेश बापट सतार शिक्षके—" सतार शिक्षक " ए नामनुं पुस्तक आज रोज अमने रुबरुमां बताव्युं. तेमां एमणे पोते बनावेली नवी नवी गतो नोटेशन साथे अच्छी रीते गोठवी तैयार करेल छे. वळी प्रथम भागमां सतार संबंधी जे माहिती अने भाग २ जामां गत टोडा वगेरे ने तेना बोलो पण दाखल करेला छे. तेमां एकंदर गतोनी संख्या ३६ छे. ते तमामनुं काम प्रसंसापात्र छे. आ तमाम पुस्तक वांचतां एम तो कहेवुंज पडशे के सतार शिखनार वगैरेने आ पुस्तक उपयोगी छे. तेओ सतार शिक्षकनुं अत्रे काम करी आ पुस्तक करवा माटे जे प्रयास कर्यो छे, तेनो लाभ जनसमूह लेशे तो तेमनो इष्ट हेतु सफळ थयो एम मानवा सरखु छे. ता. ३०–८–१३

(Sd.) M. M. PATHAN.
गा. शा. सुप्रिन्टेन्डन्ट वडोदरा-राज्य.

मुंबई तारीख २४ माहे सप्टेंबर सन १९१३.

रा. रा. सदाशिव गणेश बापट यांनीं तयार केलेलें सतार शिक्षक नांवाचें पुस्तक मी नीट तपासून पाहिलें. या पुस्तकाचे दोन भाग बनविलेले आहेत; पैकीं पहिल्या भागांत सदर वाद्याची माहिती तसेंच नोटेशनची सविस्तर माहिती, रागांचे शुद्ध, कोमल सूर व वर्जावर्ज सुरांचें स्पष्टीकरण चांगलें प्रकारें केलेलें आहे; तसेंच रागांच्या निरनिराळ्या वेळांचीही माहिती दिली आहे.

दुसरे भागांत आरंभीं प्राथमिक सोप्या गती देऊन नंतर क्रमाक्रमानें विशेष कठीण गती व त्यांचे तोडे अशा एकंदर ३६ गती दिलेल्या आहेत. गती फार मधूर आणि लक्ष्यपूर्वक शिकणारास फार सोप्या आहेत.

हें पुस्तक कै. गायनाचार्य प्रो. मौलाबक्ष यांचे नोटेशन पद्धतिप्रमाणें तयार केलेलें आहे, आणि हें नोटेशन आज सर्व ठिकाणीं मान्य झालेलें तसेंच तें सर्वांना अवगतही आहे; तरी सतार शिकूं इच्छिणाऱ्या लोकांनीं वरील पुस्तक अवश्य संग्रहीं ठेवावें अशी त्यांना माझी खास शिफारस आहे.

विट्ठल गणेश जोशी
प्रिन्सिपाल, मौलाबक्ष म्युझिक स्कूल मुंबई.

BARODA,
31st August 1913.

I have fully read the Satar-book composed by Mr. Bapat, Sitar-teacher in the Maulabux Music School at Baroda and have found that it will afford a valuable help to students wishing to play on Sitar. It is based on the easy and popular notation-system of the late professor Maulabux. The lessons are arranged in such a way that they are quite suitable to students of lower as well as of higher classes. In short, Mr. Bapat has tried his best to satisfy the public, and hence he deserves every sort of encouragement.

Ultimately I cannot but say that the whole credit is due to H. H. the Maharaja Gaikwad who has encouraged this fine art in his State throughout.

(Sd.) K. S. GHARPURE,
Manager,
Maulabux Music Concert.

BARODA,
24th September 1913.

I have gone through some portions of the 'Satar Shikshak' of Mr. Bapat. It is a work of considerable labour. His experience as Satar teacher has enabled him to make the book very useful to beginners, and it is only as a beginner that I venture my opinion. I think the book is an excellent introduction and feel sure that it will be appreciated by the public.

(Sd.) A. N. DATAR,
B. A. L. L. B.
Accountant General,
Baroda State.

BARODA,
22nd Sept. 1913.

I have looked through the 'Satar-Shikshak' of Mr. Bapat. I lay no claim to any appreciable insight in the art of Music, but I find that Mr. Bapat has spent considerable labour over it. His experience as teacher in the State Music Schools has enabled him to make the book very useful to learners of the art, especially amateurs. I have not the slightest hesitation in recommending the book to the music-loving public.

(Sd.) R. H. GOKHALE,
B. A. L. L. B.
Govt, Pleader,
Baroda High Court.

I have gone through some portions of the 1st Book on *Satar* written by Mr. Bapat, and I am glad to say that it is well suited to the wants of a beginner. The notation that he has adopted is good, and the explanation that he has given of some of the technical terms, though, in some cases, very brief, are sufficiently clear. The tunes given in the book are of a varied character, and if the beginner takes care to go through all of them he will find himself able to appreciate the skill shown by great masters in the art of music. The book, on the whole, deserves patronage.

BARODA, *Sept. 8, 13.*

(Sd.) K. V. SAHASRABUDHE.
B. A., L. T.
Teacher, Baroda High School.

श्री.

बडोदें, ता. ११ सपटंबर १९१३.

रा. सदाशिव गणेश बापट यांनीं लिहिलेलें ‘ सतार शिक्षक ’ हें पुस्तक मीं वाचून पाहिलें. ते येथील सरकारी गायन शाळेंत सतार शिक्षक आहेत व त्यांस शिकविण्याचा प्रत्यक्ष अनुभव असल्यामुळें नवशिक्यास उपयुक्त अशा रीतीनें भरपूर माहितीसह त्यांनीं हें पुस्तक लिहिलें आहे. निरनिराळ्या ३६ रागांच्या गती व बोल तुकड्यांसह दिले आहेत, ते सतारीचा अभ्यास करणारांस फार उपयोगी होतील. ज्या रागांच्या गती दिल्या आहेत त्या रागांतील पदांची प्रचलित संगीत नाटकांपैकीं एक एक चाल गतीच्या आरंभीं शक्य असेल तेथें दिल्यास नवशिक्यांस लक्षांत ठेवावयास बरें पडेल असें मला वाटतें.

M. K. Nadkarni.
B. A., L. L. B.
देवस्थान धर्मादाय कामदार.
बडोदा—स्टेट.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

श्री

कार्ला हिंदु सॅनिटोरिअमचे सुपरिंटेंडेंट व मेडिकल ऑफिसर आणि प्रसिद्ध वैद्य व डॉक्टरलोक—कडकी, स्वप्नावस्था, बारीक ताप, अपचन इत्यादि रोगांवर व शौचास साफ होऊन अन्न पचून भरपूर शक्ति येण्याकरितां

पाटणकर यांचें

टॉनिक सिरप

घेण्याचाच सल्ला देतात. स्त्रिया, पुरुष व लहान मुलांस हें अमृत आहे. बाटलीस १ रुपया. तीन बाटल्यांस २॥ रु. क्याटलॉग मागवा.

पाटणकर, मायदेव कंपनी.

औषधें, अत्तरें व सुगंधी तेलांचे कारखानदार,

गिरगांव—मुंबई.

THE SAMPATRAO COACH FACTORY.

Tele. Address:—**'PATWA'** Baroda.

The factory undertakes the following works:—

Building of New Carriages of any size or sort.

Repairing of old Carriages, Motors, Cycles, Iron and Brass bedsteads and Iron-cots.

Recoverings of Leather coverings of the Carriages.

Hold all, Leather Covers for Dressing and travelling Boxes.

Any other accessories required for the Carriages.

Rubber Tyres of any sorts and Rubber matting.

Muslin, Brood cloth, cretonne, specially made, all sorts of silk.

All sorts of Brass and Iron materials.

Coir matting, China matting, Linolieum woolen Rugs and Blankets.

Rates moderate.

Estimate free on application. All orders promptly executed under our own Supervision.

Chhaganlal Lallubhai Patwa,

Proprietor.

Address:—**Raopura Road, BARODA.**

एक लाख रुपयांची गोष्ट !

भगवत्‌दर्शनी आंगठ्या–ज्यांत राधाकृष्ण, रामपंचायतन, शिवपंचायतन, दत्तात्रेय इत्यादि देवता मनुष्याएवढ्या मोठ्या दिसतात. जर्मन सिलव्हरच्या ८ आंगठ्यांस १ रुपया व पितळेच्या १० आंगठ्यांस १ रुपया.

दुसरें पेटंट **रास्कोप सिस्टम** लिव्हर वॉच. ६ जवाहिर लागलेलें, २० वर्षे टिकणारें, ग्यारंटी १० वर्षे, किंमत ३। रुपये.

गणेश ट्रेडिंग कंपनी, गोलपाडा, **मथुरा.**

श्री

ग्राहकोने खुषखबर.

सर्वे जातनुं स्टेशनरी सामान तथा उत्तम खुशबोदार चहा, कॉफी, अनेक जातना सुगंधी साबु, सेंट, लवेंडर, सुवासिक तेल, तेजप्रमाणें स्वादिष्ट बिस्कीट्स्, तऱ्हेवार पेमरमिंट, विगेरे सामान घणाज किफायत भावे अमारी दुकानमां मळशे. चहानो लगतो तमाम सामान अमे राखीये छीए. ग्राहकोना विशेष सगवड सारूं अमोए गॅस्नी बत्तीओ दुकानमां राखेली छे, ते तेओने घणाज सस्ता भावथी भाडे तथा वेचाती आपवामां आवशे. आ शिवाय पेट्रोलना दिवा तथा स्टोव्ह दुरस्त करी आपीशुं.

वेपारीओने सारी तक आपीशुं. **एक वखत अमारी दुकानमां पधारी मालसामान जोईने खात्री करशो** एवी विनंति छे.

एल. वाय. माणिक अने कंपनी.
दांड्याबजार रोड—बडोदरा.

निराश होऊन स्वस्थ बसूं नका.

पांढरा व काळा कोड आणि गलित कुष्ट (रक्तपित, बधिरत्व वगैरे) यांवर औषध असेल तर तें आमच्याच जवळ; असें आह्मी अनुभवांतीं खात्रीपूर्वक जगापुढें सांगतों; कारण याचे गुणाची तुलना करणारें दुसरें औषधच नाहीं. ज्यांची इच्छा या रोगांतून मुक्त होण्याची असेल त्यांनीं जरूर आह्मी ज्या ज्या रोग्यांस औषध सुरूं केलें आहे त्यांस समक्ष पाहून कितपत गुण आहे याची खात्री करून मग घ्यावें. औषधांत कोणताही रसायनी अगर धर्माविरुद्ध किंवा अवगुण करणारा पदार्थ नसून तें खाण्यांत रुचकर आणि आंगास लावण्यास सुगंधी आहे, व तें घेतल्यापासून थोडेंच दिवसांत गुण दिसूं लागतो. गरिबगुरिबास घेतां यावें ह्मणून याची किंमतही फार थोडी ठेविली आहे. ज्यास समक्ष येण्याची सवड नसेल त्यांनीं मागवून घ्यावें. अनुपानखर्डा सोबत पाठवूं. व्ही.पी. चार्ज निराळा पडेल.

पांढऱ्या व काळ्या कोडाचें–आंगास लावण्याचें व खाण्याचें प्रत्येकी दर तोळ्यास एक रुपाया.

गलित कुष्टाचें–पोटांत घेण्याचें दर तोळ्यास दोन आणे व धुरीचें प्रत्येक दिवसास एक रुपाया.

वैद्य–गोविंद गोपाळ.
दांड्याबाजार—बडोदें.

श्री.

जाहेरखबर.

अमारी दुकाने स्टेशनरी तथा कटलरी, टेनीस बॅटस्, हॉकी स्टीकस्, फॅमिली बिसकेटस् सोप्स, सेन्टस्, खोराकी सामान विगेरे सर्व जातनुं माफक भावथी मळशे.

खरसीकर ॲंड कुं.
रावपुरा–बडोदरा.

हात रुमाल.

मराठी व गुजराथी मूळाक्षरांचे

रंगीबेरंगी

लहान मुलांस अत्यंत उपयोगी

अक्षरें वळणदार, रंग पक्का.

किं. दोन आणे, ट. हं. शिवाय.

एन्. एस्. भावे ॲंड सन्स, कापडीपोळ, बडोदें.

॥ श्री रामप्रसन्न ॥

गुडघीवर रामबाण औषध.

गुडघी हा रोग फारच भयंकर असून ह्याच्या वेदना पण तितक्याच भयंकर असतात. कित्येक अडाणी लोक अल्प समजुतीनें गुडघी मोडण्याचा प्रयत्न करितात, परंतु असल्या असूरी उपायानें गुण न येतां उलट रोग्यास हानि होण्याचा संभव असतो. औषध शुद्ध वनस्पतीचें असून फक्त बाह्योपचारानेंच गुडघी बरी होते. दरेक पाव्याची किंमत ०-१०-० ठेविली आहे. नऊ महिन्यावरील मुदतीची गुडघी बरी होत नाहीं. विशेष माहितीकरितां पत्रव्यवहार खालील पत्त्यावर करावा.

पत्ताः—
खारीवाव रोड, रावपुरा-बडोदें } **बाळकृष्ण विश्वासराव प्रधान.**

॥ श्री गणेशायनमः ॥

सतार-शिक्षक.

भाग १ ला.

प्रकरण १ लें.

संगीत.

॥ गीत वादित्र नृत्यानां त्रयं संगीत मुच्यते ॥

गाणें, वाजविणें व नृत्य करणें या तीन गोष्टीस संगीत असें म्हणतात. संगीताचे दोन भेद आहेतः—[१] संगीत विद्या [२] संगीत कला.

[१] **संगीत विद्याः—** कोणत्याही रागाची अगर तालाची नियमास अनुसरून एखादी चीज अगर "स री ग म" बनविणें.

[२] **संगीत कलाः**—वर दर्शविल्याप्रमाणें रचलेली चीज जशीच्या तशी म्हणतां येणें, वाद्यांत वाजविणें अथवा कोणी म्हटली अगर वाजविली असतां तींत असणारे स्वर, ताल, मींड वगैरे लिहितां येणें.

स्वर, ग्राम, मूर्च्छना, व श्रुती-विषयीं:—

॥ सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छना श्चैक विंशतिः ॥

॥ द्वाविंशतिश्च श्रुतय एतेभ्यो राग संभवः ॥

स्वर.

गाण्याचा सर्व आधार स्वरांवर आहे. हे स्वर व त्यांचे पोटभेद किती व कसे होतात हें खालीं दिलें आहे.

गायनांत एकंदर मुख्य स्वर सात आहेत त्यांचीं नांवें:—

[१] षड्ज [२] ऋषभ [३] गांधार [४] मध्यम [५] पंचम [६] धैवत [७] निषाद.

वरील सात सुरांचे प्रथमचें एक संज्ञाक्षर घेऊन प्राचीन कालापासून, " सा री ग म प ध नी " अशा अनुक्रमानें सप्त स्वर म्हणण्याचा प्रघात आहे. सप्त स्वरांत " षड्ज, मध्यम, पंचम " या तीन स्वरांस स्वरित म्हणतात; "गांधार, निषाद " या दोन स्वरांस उदात्त म्हणतात; व " ऋषभ, धैवत " या दोन स्वरांस अनुदात्त असें म्हणतात.

वरील मुख्य सात स्वर व त्यांचे पेटाभेद स्वर पांच मिळून एकूण स्वर बारा आहेत, ते खालीं दर्शविल्याप्रमाणें:—

स्थायी	अस्थायी	अस्थायी	अस्थायी	स्थायी
शुद्ध	कोमल, शुद्ध	कोमल, शुद्ध	शुद्ध, तीव्र	शुद्ध
सा	रीᐯ री	गᐯ ग	म म/	प

अस्थायी	अस्थायी
कोमल, शुद्ध	कोमल, शुद्ध
धᐯ ध	नीᐯ नी

वरील प्रत्येक स्वराचें अंतर अर्ध्या स्वराचें आहे.

ग्राम.

ग्रामः—सात स्वरांत तीन मुख्य स्थानें ठेविलीं आहेतः—

(१) आदि (२) मध्य (३) अवसान.

सा, म, नी या क्रमानें ग्रामाचे भेद तीन आहेत.

आदी ग्राम			मध्य ग्राम			अवसान
स	री	ग	म	प	ध	नि

षड्ज आणि मध्यम हे दोन ग्राम प्रसिद्ध आहेत; परंतु ' स री ग ' ' म प ध ' ' नी स ' अशा समुदायांतील तीन ग्राम, षड्ज दोन, मध्यम एक मिळून तीन ग्राम काल्पनिक भेदानें जाहले आहेत.

मूर्च्छनाः—सात स्वर चढविणें व उतरविणें यांस मूर्च्छना अशी संज्ञा आहे. प्रत्येक स्वरांत तीन मूर्च्छना असतात.

मूर्च्छना समजण्याच्या त्या खालीलप्रमाणें.

स ण	स/ रीᐯ	रीण	री/ गᐯ	गण	ग/ मᐯ	मण	म/ पᐯ	

पण	प/ धᐯ	धण	ध/ नीᐯ	नीण	नी/ सᐯ	

श्रुति.

श्रुतिः—स इत्यादि व्यंजनावांचून प्रथम ऱ्हस्व मात्रक म्हणजे लघु संज्ञक अ किंवा इ उ इत्यादि जो शब्द होतो त्यास श्रुति अशी संज्ञा आहे. गायनामध्यें ज्या सूक्ष्म ध्वनीचा उपयोग करण्यांत येतो त्यास श्रुति म्हणतात. श्रुति हा स्वर आहे, यांतील मूळ धातु श्रु याचा ऐकणें असा अर्थ होतो, म्हणून आपण जें ऐकतों ती श्रुति.

२२ श्रुतींचीं नांवें.

१ तीव्रा २ कूमुद्वति ३ मंदा ४ छंदोवती— (सा)
५ दयावती ६ रंजनी ७ रतिका— (री)
८ रौद्री ९ क्रोधा— (ग)
१० वज्रिका ११ प्रसारिणी १२ प्रीति १३ मार्जनी— (म)
१४ क्षीति १५ रक्ता १६ संदीपिनी १७ आलापिनी— (प)
१८ मदंति १९ रोहिणी २० रम्या— (ध)
२१ उग्रा २२ क्षोभिणी— (नी)

२२ श्रुति स्वर चक्र.

षड्ज ४	ऋषभ ३	गांधार २	मध्यम ४	पंचम ४	धैवत ३	नीषाद २
स् अअअअ मूर्च्छना ३	री इइइ मूर्च्छना ३	ग् अअ मूर्च्छना ३	म् अअअअ मूर्च्छना ३	प् अअअअ मूर्च्छना ३	ध् अअअ मूर्च्छना ३	नीअअ मूर्च्छना ३
सा	**री**	**ग**	**म**	**प**	**ध**	**नी**

प्रकरण २ रें.

सप्तकाविषयीं.

सप्तकः—सात स्वरांचें समुदायास सप्तक असें ह्मणतात.

सप्तकें मुख्यतः प्रचारांत येणारीं तीन आहेत; तीं:—१ मंद्र, २ मध्य, ३ तार.

१ मध्य सप्तकः—आपण सहजरीत्या आपल्या आवाजास विशेष श्रम न पडतां ह्मणतों, त्यास मध्य सप्तक ह्मणतात. जसें स, री, ग, म, प, ध नी.

२ मंद्र सप्तकः—मध्य सप्तकाचें खालचें जें सात स्वर त्यांस मंद्र सप्तक ह्मणतात जसें:—नी ध प म ग री स. ह्यांस खरजचें सप्तकही ह्मणतात.

३ तार सप्तकः—मध्य सप्तकाचे वरचें (उंच) जे सात स्वर त्यास तार सप्तक ह्मणतात. जसें:—स री ग म प ध नी ह्यास टीपचें सप्तक असेंही ह्मणतात. षड्जापासून त्याचे वरच्या षड्जापर्यंत स्वर चढवीत नेणें ह्यास '**आरोह**' ह्मणतात, व त्या षड्जापासून खालील षड्जापर्यंत स्वर उतरविणें ह्यास '**अवरोह**' असें ह्मणतात. जसें:—

मंद्र सप्तक आरोही	मंद्र सप्तक अवरोही	मध्य सप्तक आरोही	मध्य सप्तक अवरोही	तार सप्तक आरोही	तार सप्तक अवरोही
स	स	सं	सं	सं̄	सं̄
नी	नी	नी	नी	नी̄	नी̄
ध॒	ध॒	ध	ध	ध̄	ध̄
प॒	प॒	प	प	प̄	प̄
म॒	म॒	म	म	म̄	म̄
ग॒	ग॒	ग	ग	ग̄	ग̄
री॒	री॒	री	री	री̄	री̄
स॒	स॒	स	स	सं̄	सं̄

साधारणतः गाण्या वाजविण्यांचा तीन सप्तकांपावेतों उपयोग करण्यांत येतो; परंतु यापेक्षां जास्त सप्तकांचा उपयोग करणें जाहल्यास, तार सप्तकावरील उंच सप्तक दर्शविणें जाहल्यास गं असें चिन्ह स्वरावर करावें व मांद्र सप्तकापेक्षां हलके स्वरांचा उपयोग करणें जाहल्यास ग॒ असें चिन्ह करावें. सारांश असा प्रसंग फार क्वचित् येतो. तार सप्तकाचे गंधाराचे पड्यावर तार सप्तकांतील पंचमचा स्वर निघूं शकतो. म्हणजे सतारींत अडीच सप्तकें वाजवितां येतात.

स्वर चिन्हें.

शुद्ध स्वरः—सा,प हे स्वर नेहमीं शुद्ध असतात, ह्यांस **स्थाई स्वर** म्हणतात. शुद्ध स्वरास चिन्ह नसतें; पण केव्हां केव्हां शुद्ध स्वरास ᑎ असें एक चिन्ह करण्यांत येते.

कोमलः—री ᵛ ग ᵛ ध ᵛ नी ᵛ हे चार स्वर कोमल होऊं शकतात. कोमल स्वरांचें चिन्ह स्वरापुढें ᵛ असें करण्यांत येतें. कोमल स्वर हा मूळचे शुद्ध स्वरापेक्षां अर्धा स्वर कमी असतो.

तीव्र स्वरः—म॒ मध्यम तीव्र होतो. व तीव्राचें चिन्ह / असें तिरकें करण्यांत येतें. हा स्वर शुद्ध स्वरापेक्षां अर्ध्या स्वरानें जास्त असतो.

ताल चिन्हें.

प्रकरण २ मध्यें दिलेल्या पाठ व गतींचे आरंभीं कांहीं आंकडे व त्यांचे खालील रेषेखालीं कांहीं चिन्हें दिलीं आहेत; त्यांचे योगानें पुढें लिहिलेल्या पाठ व गतींत असणाऱ्या तालाच्या मात्रा किती आहेत व त्या कसकशा भागांनीं पुऱ्या होतात हें समजतें. त्यांस तालाचें स्वरूप व त्यांत असणाऱ्या चिन्हांस **ताल चिन्हें** असें म्हणतात. तीं खालीं दर्शविल्याप्रमाणें:—

चिन्हें	नांवें	मात्रा
◡	अनाहत किंवा विराम	१
०	द्रुत	२
०◡	द्रुतविराम	३
|	लघु	४
|◡	लघुविराम	५
|०	लघु द्रुत	६
|०◡	लघु द्रुत विराम	७
ऽ	गुरु	८
ऽ◡	गुरु विराम	९
ऽ०	गुरु द्रुत	१०

	गुरु द्रुत विराम	११
	गुरु लघु	१२
	गुरु लघु विराम	१३
	गुरु लघु द्रुत	१४
	गुरु लघु द्रुत विराम	१५
8	द्वि गुरु	१६
⅄	प्लुत	३२

१ टीपः—स्वर चिन्हांच्या मात्रापेक्षां ताल चिन्हांच्या मात्रा चौपटीनें अधिक असतात.

२ टीपः—ताल चिन्हें लिहितांना सर्वांत अधिक मात्रांचें चिन्ह प्रथम लिहून त्यावर त्याहून कमी मात्रांचें चिन्ह अशा रीतीनें लिहावें.

जसेंः—च. तेतालाच्या १६ मात्रा असतात. त्यास तीन ताल व एक खालीं मिळून चार भाग असतात. प्रत्येक भाग चार मात्रांचा असतो. त्याचे स्वरूप

$$\frac{१६}{||||} = \frac{१६}{४४ ४ ४}$$
(– ⌐ – 7)

दीपचंदी तालाच्या १४ मात्रा आहेत त्याचें स्वरूप $\frac{१४}{ö|ö|} = ३\ ४\ ३\ ४$ (⌐ – 7 –)

इतर चिन्हें.

| स्वरामध्यें जी एक उभी रेघ काढलेली असते तीस ' **बार** ' अथवा ' **तालस्तंभ** ' असें ह्मणतात.

||मौ हें चिन्ह पर० मौलबक्ष यांचे नांवाचें दर्शक आहे. या चिन्हास "मौला" असें ह्मणतात. याचा अर्थ हिंदुस्थानींत परमेश्वर असा होतो. हें चिन्ह प्रत्येक ओळींत प्रथम येतें; ज्या स्वरांचा प्रारंभ मध्य सप्तकापासून करावयाचा असेल त्यास हें चिन्ह करावें लागतें.

% ज्या स्वरांचा आरंभ मांद्र सप्तकापासून करावयाचा असेल त्याचें आरंभीं हें चिन्ह करावें लागतें.

– ताल, ठोका मारणें.

⌐ समताल ह्मणजे मूल्य ताल अगर अवसान.

7 खालीं ताल किंवा काल.

:|| या चिन्हाच्या डावे बाजूचीं अक्षरें (स्वर) दोन वेळां ह्मणणें किंवा वाजविणें.

||: या चिन्हाच्या उजवे बाजूचीं अक्षरें (स्वर) दोन वेळां ह्मणणें किंवा वाजविणें.

:||: ह्या चिन्हाच्या डावे व उजवे बाजूचीं अक्षरें (स्वर) दोन वेळां ह्मणणें किंवा वाजविणें.

▮ हें चिन्ह गाण्याचें किंवा वाजविण्याचें पूर्णत्वदर्शक आहे.

◡ गायन संपूर्ण झाल्यावर पुन्हां या चिन्हापावेतों गाणें अथवा वाजविणें.

* हें चिन्ह ज्या ठिकाणीं पहिल्यानें असेल व पुन्हां असें चिन्ह येईल, तेव्हां सुरवातीपासून दुसरे चिन्हापर्यंत गाऊन

किंवा वाजवून नंतर एकदम पहिलें चिन्हापासून वाजविणें अगर गाणें जसें:—

स री* ग म । री म् म् प ध । सं नि ध* प ।

यांत पहिल्यापासून सं नि ध प पर्यंत वाजवून अगर गाऊन नंतर एकदम " री म् म् प ध " पासून आरंभ करावा.

काल चिन्हें.

सचिन्ह स्वर	चिन्हांचीं नांवें	किती मात्रा लांबविणें
सा ^	प्लुत	८
सा ऽ०	दीड द्विगुरु	६
स ऽ	द्विगुरु	४
स ऽ०	दीड गुरु	३
म ऽ	गुरु	२
म्	दीड लघु	१½
सा	लघु	१
सा॰	दीड द्रुत	¾
स्	द्रुत	½
स्	अनाद्रुत	¼

मात्रा:—साधारणपणें मनुष्याच्या नाडीचे ठोक्याचें अंतरास मात्रा असें ह्मणतात.

लघु:—ज्या स्वरास कांहीं चिन्ह नसतें त्यास लघु स्वर ह्मणतात.

कालाविषयी.

काल हा कल धातूवरून उत्पन्न जाहला आहे; काल म्हणजे स्वराची अथवा तालाची गति.

कल:—चलन अथवा आंदोलन.

कालाचा उपयोग गायन वादनांत निरनिराळ्या रीतीनें होतो. त्यांत जे मुख्य तीन काल आहेत त्यांचीं नांवें अनुक्रमें:—(१) विलंब काल, (२) मध्य काल, (३) द्रुत काल.

(१) **विलंब काल**:—एका तालांत बारांत चार गुरु अगर आठ लघु मात्रा असल्यास त्यास विलंब काल ह्मणावें.

(२) **मध्य काल**:—एका तालांत चार लघु असल्यास त्यास मध्य काल ह्मणावें.

(३) **द्रुत काल**:—एका तालांत दोन लघु असल्यास त्यास द्रुत काल ह्मणावें.

ताल विचार.

गायन वादनाचा मुख्य आधार तालावर आहे. तालाचें योगानें गाणें, वाजविणें लवकर अवगत होतें. तालाशिवायचें गायन वादन अप्रिय असतें व त्याची सशास्त्र गायन वादनांत गणना होत नाहीं. गायन वादनाचा आधार तालावर आहे,

तसाच तालाचा आधार लयीवर आहे. गायन वादनांत ऱ्हस्व दीर्घ वगैरे असणारे स्वर किती लांबवावेत व किती अकुंचित करावेत हें समजण्याकरितां विशेष अक्षरावर टाळी वाजविणें अगर दुसऱ्या साधनांनीं ते दाखविणें यांस ताल ह्मणतात. एका तालापासून दुसऱ्या तालापर्यंतच्या मधील अवकाशांतील मात्रा जलद किंवा सावकाश मोजणें हें गायन वादन करणाऱ्यांवर अवलंबून असतें. चीज अगर गत ज्या कालांत सुरूं केली असेल त्याच कालांत ती संपविणें यांस लय असें ह्मणतात.

यतीविषयी. (तानदर्शक चिन्हें).

यतिः—गायन वादनांतील एका अक्षरास दोन किंवा अधिक स्वर असतात तेव्हां त्या स्वरावर कंसाकृति रेघ दिलेली असते, त्या रेघेस यति किंवा तानदर्शक चिन्ह ह्मणतात. यतीचे मुख्य पांच प्रकार आहेत. त्यांची नांवें:—

[१] सम यति [२] विषम यति [३] गोपुच्छ यति [४] प्लुत यति [५] मृदंग यति.

[१] **सम यतिः**—एका अक्षरास दोन स्वर असले म्हणजे त्या यतीस समयति ह्मणावें जसेः—

सा म प यांत पहिले सा चे ऐवजीं गा चा उच्चार
गा वो
करून म चे ऐवजीं फक्त आ चा उच्चार करावा.

(२) **विषम यतिः**—एक अक्षरास दोन स्वर असून त्यांत जेव्हां ' बार ' येतो तेव्हां बाराबाहेरील स्वरावर नुसता आकार म्हणून ताल पडतो त्यास विषम यति ह्मणावें जसेः—

प म प | सा प म
म न र | ज न

(३) **गोपुच्छ यतिः**—एका अक्षरावर दोहोंपेक्षां अधिक स्वर आले म्हणजे त्यास गोपुच्छ यति म्हणावे जसेः—

री ग म प म ग म स
नुं तु म

(४) **प्लुत यतिः**—तीहींपेक्षां जास्त स्वरावर यति असेल व ज्या यतिमधील प्रत्येक स्वरावर प्रतिकंप खटका देऊन त्याचा आकार काढण्याचा असेल, तेव्हां त्या स्वरावर असणाऱ्या कंसाकृति रेघेस प्रत्येक स्वरावर ⁀ असें चिन्ह असेल त्यास प्लुत यति म्हणावें जसेः—

ग म प नी प म
मा आ आ आ आ आ

(५) **मृदंग यतिः**— ज्या अक्षरावरून ' मृदंग यति ' चिन्हांस आरंभ होतो त्या अक्षराचा उच्चार स्वाभाविक

रीतीनें करून तेथून दरेक पुढील स्वरावरील आवाज क्रमानें मोठा करून यतीचे मध्यापर्यंत चढवून तेथून त्याच क्रमानें यतीचे शेवटपर्यंत उतरून तेथें स्वाभाविक आवाजावर येऊन थांबणें. त्यास मृदंग यति म्हणावें जसें:—

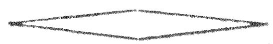

नि स री म ग म प

रागाविषयीं.

राग:—सात स्वरापैकीं शुद्ध, कोमल व तीव्र स्वर कोणते व ऱ्हस्व, दीर्घ व वर्ज कोणते हें ओळखून नियमाप्रमाणें आरोही अवरोहींतील लागणारे स्वर लावून गाणें अगर वाजविणें त्यास राग म्हणतात. रागाच्या मुख्य जाति पांच आहेत त्या:—(१) आडव, २ षाडव, ३ संपूर्ण, ४ आडव संपूर्ण, ५ षाडव संपूर्ण.

(१) **आडव**:— ज्या रागाचे आरोही, अवरोहींत नेहमीं दोन स्वर वर्ज असून पांच स्वर लागतात त्यास आडव राग म्हणतात. जसें:—नाट (तिलंग) बिभास, भूप, मध्यवामती, सारंग, मालश्री, मालकंस, सारंग, हिंडोल वगैरे.

(२) **षाडव**:—ज्या रागाचे आरोही अवरोहींत नेहमीं एक स्वर वर्ज असतो व सहा स्वर जागतात, त्या रागास षाडव म्हणतात. जसें:-सोहनी, वसंत, शंकरा, ललित, कौशीकानडा. देसकार वगैरे.

(३) **संपूर्ण**:–ज्या रागाचे आरोही अवरोहींत सात स्वर लागतात त्या रागास संपूर्ण राग म्हणतात. जसे:-भैरवी, शंकराभरण, कल्याण, काफी, कालंगडा, झिंझोटी, तोडी, दिवसनी पूरिया, पिलु, रातनी पूरिया, रामग्रही वगैरे.

(४) **आडव संपूर्ण**:—ज्या रागाचे आरोहींत पांच स्वर व अवरोहींत सात स्वर लागतात त्या रागास आडव संपूर्ण राग म्हणतात. जसें:-मुलतानी वगैरे.

(५) **षाडव संपूर्ण**:–ज्या रागाचे आरोहींत सहा स्वर व अवरोहींत सात स्वर लागतात त्या रागास षाडव संपूर्ण राग म्हणतात. जसें:-खमाच वगैरे.

प्रकरण ३ रें

सतारीविषयीं माहिती.

जगमे सब सुरता कहे बाजे साडेतीन ।
फुंक, तार, और खाल, पुनी अर्धताल सुरहीन ॥

वाद्यें चार प्रकारचीं आहेत. त्यांचीं नांवें.

(१) तत (२) वितत (३) सुषिर (४) घन.

[**तार**] (१) ‘ तत ’ जातीचीं वाद्यें:–पोलाद, पितळ, तांब्याची तार, रेशीम, तात वगैरे साधनांनीं वाजविलीं

जाणारीं वाद्यें. जसें:—सतार, सारमंडळ, तंबुरा, सुरशिंगार, बीन, तुंबर बीन, कच्छबीन वगैरे तत जातींत मोडतात.

[**खाल**] (२) वितत जातींचीं वाद्यें:—जीं वाद्यें चामड्यांनीं मढविलेलीं असून चामड्यावर आघात करून वाजविलीं जातात. जसें:-पखवाज, तबला, नगारा, डमरु, ढोलक, ताशा, मर्फा, डफ वगैरे तीं वितत जातींत मोडतात.

[**फुंक**] (३) सुषिर जातींचीं वाद्यें:-जीं वाद्यें वायुचे साधनांनीं वाजविलीं जातात तीं सुषिर जातींत मोडतात. सणई, बासरी, आलगुजा, कनाई, पावा, पुंगी पेटी वगैरे.

[**पुनी**] (४) घन जातींचीं वाद्यें:-ज्या वाद्यांमध्यें चामड्याचा किंवा तारेचा उपयोग होत नाहीं, परंतु फक्त दोन हाताच्या आघातानें किंवा कोणत्याही प्रकारनें एकमेकांवर आघात झाला असतां ज्यांतून आवाज निघतो तीं वाद्यें. जसें:-झांज, करताल, झप, मंजरी, वगैरे हीं घन जातींत मोडतात.

वरील चार प्रकारच्या वाद्यांत सतार हें वाद्य फार मधुर असून मनाचें रंजन करणारे व अल्प मोलाचें असल्याने गरीब लोकांसहीं संग्रहांत ठेवितां येण्यासारखें आहे. हें वाद्य चांगलें अवगत झालें असतां दिलरुबा, ताऊस वगैरे वाद्यें दुसरे कोणाचे सहाय्या शिवाय अल्प प्रयासानें वाजवितां येतात.

सतार हें नांव संस्कृत सप्त तार या शब्दावरून पडलें असें मानण्यांत येतें. हें वाद्य बीन वाद्यावरून हजरत अमीर खुषरु यांनीं तयार केलें असें ह्मणतात. सतारींत साधी व तर्फेची असे दोन प्रकार आहेत. साध्या सतारीला पांचपासून सातपर्यंत तारा असतात. सतारीचा खालील भाग गोल, रानभोपळ्याचा असतो; पंढरपुराकडील भोपळे नाजूक (पातळ) असून त्यांचा आवाज फार मधुर असतो; जंगबहारकडील भोपळ्यांच्या आवाजास मधुरता कमी असून मजबूत मात्र अधिक असल्यानें ते जास्त टिकतात. भोपळ्याचे वरील बाजूस लांकडाची फळी बसविलेली असते, त्यास तबली ह्मणतात. त्या फळीवर मध्यभागीं लांकडी अगर हस्तीदंती चौकोनी नक्षीदार सुमारें एक इंच पावेतों उंचीचा तुकडा असतो, त्यास घोडी ह्मणतात; त्यावर सतारीस अडकलेल्या वरील सर्व तारा राहतील अशीं निराळीं छिद्रें (उभ्या रेघा कोरिल्या) असतात. भोपळ्याचे खालचे बाजूस तारा अडकविण्याकरितां पितळी आंकडा केलेला असतो, त्यास तारदान ह्मणतात. स्वरांच्या जागा मुकर करण्यासाठीं पितळेसारख्या धातूच्या सळ्या वांकवून त्याचे तुकडे सतारीचे दांडीचे रुंदीचे प्रमाणाचे करून त्यास तातेनें बांधिलेले असतात, त्यास पडदे ह्मणतात. हे पडदे भोपळ्याचे वरील अंगास लांकडाची दांडी असते; त्यावर अनुक्रमें १७-१८-२४ असे चल व अचल सतारीचे प्रमाणानें लाविलेले असतात. सदरहु पडदे बांधण्यास तांत चांगली उपयोगी पडते. कित्येक सतारीस आंगचे पडदे असतात त्यांस तांत बांधण्याची जरूर पडत नाहीं. दांडीस दोन बाजूस उभ्या पट्ट्या असतात त्यास कट ह्मणतात. सतार समोर उभी धरली असतां पडद्यांचे वरील भागांत दोन खुंट्या डावे बाजूस अडीपावेतों तीन, मध्य सप्तकाचे षड्जाजवळ एक व धैवतचे पडद्याजवळ एक मिळून सात पावेतों खुंट्या असतात.

तर्फेची सतारः-कित्येक सतारीस आंच अगर डबल सूर निघण्याकरितां तराफा लावितात, त्या सतारीस तरफदार किंवा तर्फेची सतार ह्मणतात. तरफदार सतार असल्यास जास्त अकरा खुंट्या लावाव्या लागतात, व तराफीच्या तारा लाविण्याकरितां एक आंकड्याची खुंटी अडीचे मध्य भागावर असते. ही खुंटी लांकडी अगर हस्तीदंती असून वरचे बाजूस हाताचे मुठीचा आकार असून तिचे आंतील बाजूस तारेचा आंकडा मांद्र सप्तकाचें तीव्र मध्यमापावेतों पोंचेल इतका वळविलेला असतो; ह्या खुंटीचे तारेनें तराफाची तार लाविते वेळीं प्रत्येक स्वराची खुंटी काढून त्यांत हा आंकडा घालून 'तराफा' करितां ठेविलेले प्रत्येक स्वराचे छिद्रांतून जी पोलादी तार घालतात ती या आंकड्यानें ओढून काढून मूळ स्वराचे खुंटीस लाऊन त्या ठिकाणीं खुंटी बसवावी व नंतर ही खुंटी तिचे जागेवर बसवावी. तराफीचे तारांचे स्वरांचीं छिद्रें खालील प्रमाणानें बसविलेलीं असतात.

छिद्र नंबर	कोणत्या सप्तकाचे कोणते पडद्याजवळ.
१	प॒ चे पडद्याखालीं
२	ध॒ ,,
३	नि॒ ,,
४	स ,,
५	री ,,
६	ग ,,
७	म म/ चे मध्यभागीं
८	प धप ,, ,,

९	ध निप ,, ,,
१०	नि सं ,, ,,
११	स रींप ,, ,,

तराफाच्या तारा बसविण्याकरितां तबलीवर एक लहान घोडी, वर वर्णन केलेल्या प्रथमचे घोडीचे वरचे बाजूस बसविलेली असते; हिची उंची सुमारें पाव इंच असते; या घोडीवरून पडद्याचे खालचे अंगास वर दर्शविल्याप्रमाणें तराफांचीं छिद्रें पाडिलेलीं असतात, त्यांतून लावून आणिलेली तार तारदानांत अडकविण्याची असते.

सतारीचे वरील बाजूस दांडीचे शेवटास खुंट्याचे अलीकडे दांडीवर एक आडवी हस्तीदंती पट्टी असून तीस अंतराअंतरानें भोंकें असतात, त्यांतून सतारीच्या तारा खुंटीस अडकावितात, तीस अडी ह्मणतात.

सतारीचें प्रकार.

सतारी दोन प्रकारच्या आहेत. (१) अचल थाटाची आणि (२) चल थाटाची.

[१] **अचल थाटः**—चोवीस पडद्यांच्या सतारीस अचल थाटाची सतार ह्मणतात. ह्या थाटाचे सतारीचे पडदे सरकविण्याची जरूर पडत नाहीं.

[२] **चल थाटः**-अठरा, सतरा किंवा सोळा पडद्यांचे सतारीस चल थाटाची सतार ह्मणतात. ह्या थाटांतील पडदे रागाच्या धोरणानें वर खालीं करावे लागतात.

सतारींचे ताराविषयीं.

सतार आपणासमोर धरली असतां अर्डीचे वरती दिसणाऱ्या दोन तारांपैकीं पहिली तार पोलादाची पक्की असते, तीस मध्यम किंवा बाजची तार असें ह्मणतात. दुसरी व डावे बाजूची पहिली [ह्मणजे तिसरी] पितळेची कच्ची तार असते, तीस जोडाची तार ह्मणतात. चवथी तार पोलादाची असते, तीस पंचमची तार असें ह्मणतात. पांचवी तार पितळेची परंतु ती जोडाच्या तारेपेक्षां दिढीनें जाडी असते, तीस खरज पंचमची तार ह्मणतात. सहावी व सातवी पोलादाची तार असते. परंतु ती मध्यमचे तारेपेक्षां बारीक असून तीस पपैया किंवा चिकारीच्या तारा ह्मणतात. तराफास लावण्याच्या सर्व तारा पोलादी असून त्या वरील सहा व सात तारेप्रमाणें बारीक असतात. तारदानापासून खुंटीपर्यंत जी लांबी असेल त्यापेक्षां एक वीतभर तार जास्त ठेवावी, ह्मणजे, तारा, बेतानें पुरतात; जास्त लांब ठेविल्यास पीळ पडून तारा तुटतात. तारदानापासून खुंटीस तार लाविल्यावर तारेस पीळ पडला नाहीं असें पाहून नंतर खुंटी पिळून सूर नक्की करावा, असें न केल्यास पीळ पडून तार लौकर तुटते.

तारा मिळविण्याविषयीं.

षड्ज, मध्यम, पंचम, ह्या तीन सुरांचें ऐक्य असल्यानें या तीन स्वरांचाच फक्त मिलाफ होतो; म्हणून सतार, दिलरुबा, ताऊस, तबुरा वगैरे सर्व वाद्यें ह्या तीन स्वरांतच मिळविलीं जातात.

[१] सतारींतील दुसरी व तिसरी या दोन तारा आपल्या इच्छे-प्रमाणें माफक रीतीनें एका सुरांत मिळवाव्या. [२] नंतर पहिली

मध्यमची तार असते ती सतरा पडद्यांचे व चोवीस पडद्यांचे सतारीं-तील दुसऱ्या तारेनें पांचव्या पडद्याचे आवाजाशीं मिळवावी. [३] नंतर चवथी तार पंचमची १७ व २४ पडद्यांचे सतारींतील दुसऱ्या तारेनें सातवे पडद्याचे आवाजाशीं मिळवावी. (४) नंतर पांचवी तार १७–२४ पडद्याचे सतारींतील पहिल्या तारेनें दुतऱ्या पडद्याचे आवाजाशीं मिळवावी. (५) नंतर सहावी तार सतरा पडद्याचे सतारींतील पहिल्या तारेनें बाराव्या पडद्याशीं व चोवीस पडद्याचे सतारींतील पहिल्या तारेनें चवदाव्या पडद्याचे आवाजाशीं मिळवावी. (६) नंतर सातवी तार सतरा पडद्याचे सतारींतील पहिल्या तारेनें पंधराव्या व चोवीस पडद्याचे सतारींतील पहिल्या तारेनें एकोणिसावे पडद्याचे आवाजाशीं मिळवावी.

तराफाच्या तारा मिळविणेंबद्दल.

तराफाचे खुंटीस आंतून तारा असतात सबब ह्या तारा मिळविते वेळीं बाहेरून तारा न दिसणाऱ्या खुंट्या मिळविण्याचें धोरण खालील प्रमाणें.

[सतरा पडद्यांचे सतारीचे धोरणानें]

१ बाहेरून तार न दिसणारी		१ ली खुंटी	१ ली तार दुसरे पडद्याचे अवाजाशीं.	प
२	,,	२ री ,,	,, ४ थे	ध
३	,,	३ री ,,	,, ६ वे	नी
४	,,	४ थी ,,	,, ७ वे	सा
५	,,	५ वी ,,	,, ८ वे	री

६	,,	६ वी	,,	,, ९ वे	ग
७	,,	७ वी	,,	,, १० वे	म
८	,,	८ वी	,,	,, १२ वे	प
९	,,	९ वी	,,	,, १३ वे	ध
१०	,,	१० वी	,,	,, १४ वे	नी
११	,,	११ वी	,,	,, १५ वे	सं

वरील धोरण शुद्ध थाटांतील रागाचें जाहलें, परंतु शुद्ध शिवाय दुसरे राग वाजवितेवेळीं ज्या रागांत जे स्वर कोमल असतील त्या स्वरांत या खुंट्या मिळवाव्या लागतात.

वर दर्शविल्याप्रमाणें तार मिळविण्याचें जें धोरण आहे तें अगदीं सुरवातीपासून नवीन शिकणाराच्या एकदम लक्षांत येणार नाहीं. ह्मणजे अमूक पडद्याबरोबर दुसरे अमूक पडद्याचा मेळ आहे हें लक्षांत येईल; परंतु सूर बरोबर मिळाला किंवा नाहीं, हें समजणार नाहीं; ह्मणून प्रथम शिकणारानें नेहमीं दुसरे कोणी सतार मिळवीत असेल त्यावेळीं लक्ष द्यावें, व सतारीवर मांद्र सप्तकांतील पंचमपासून तार सप्तकांतील गांधार पर्यंतचे प्रथम सर्व शुद्ध पडदे व सतारीचे पहिले पाठ हे चांगले वाजविता येईपर्यंत ते स्वर वाजवितांना तोंडाने त्या स्वराबरोबर सूर ह्मणण्याचा प्रयत्न करावा. असें केल्याने थोडया अवकाशांत वरील माहितीप्रमाणें पडदे मिळविण्याचा प्रयत्न केल्यास सतार लौकर मिळवितां येईल.

सतारीचे बोलाविषयीं.

बोल:—सतारीचे तारेवर प्रहार करून जो उच्चार होतो त्यांस बोल ह्मणतात. सतारीचे बोल दोन प्रकारचे आहेत.

[१] दा. दि. [२] डा. ड.

(१) दा-दि:—हे बोल वाजवितांना सतारीचे तारेवरून बोट आपल्याकडे आंत घ्यावें.

(२) डा-ड:—हे बोल वाजवितांना त्याचे उलट बोट फिरवावे. हीं दोन्हीं अक्षरें मात्रेच्या धोरणानें ऱ्हस्व दीर्घ होतात.

जसें:—दा दिड् दा डा ह्यांत दीड ऱ्हस्व आहेत, व दा डा दीर्घ आहेत. दी ड ह्या दोन अक्षरांस जो काल लागतो तितकाच दा-किंवा डा ह्या प्रत्येकास लागतो.

वरील बोल वाजवितांना जातां येतां (उलटसुलट) दोन्हीं वेळा बोट पहिले तारेवर लागत असलें पाहिजे.

रीv गv धv नीv हे चार स्वर सतरा पडद्याचे सतारींत रागाचे धोरणानें फिरवावे लागल्यास, ते, मूळचे शुद्ध स्वराहून निम्मे अंतरानें वरती चढवावें, व पुन्हां शुद्ध करणें जाहल्यास अर्धा सूर उतरावा.

टीप:—सतार आपणांसमोर धरली असतां वर दिसणारे स्वर हलके स्वर असून खालचे स्वर उंच असतात तार सप्तक खालचे बाजूस असतें हें लक्षांत ठेवावें, ह्मणजे समजफेर होणार नाहीं.

रागांच्या गतींत मिजराफ कशी वाजवावी हें गतीचे खालीं दाखविलें आहे; त्यांत ज्या ठिकाणीं डा हा बोल आला असेल तो चिकारीचे तारेवर वाजवावा; हा बोल उलटा वाजविण्याचा असतो.

सूचनाः—सदरहु वर दर्शविलेले बोल मात्रांचे धोरणानें लघु, गुरु करावे लागतात.

दृष्टांतः— १ ला. ग म प नी नीं
दा दा डा दि ड

२ रा. स री म म म प् म्
ऽ ऽ
दा डा दा दा डा दि ड

सतरा पडद्यांचे सतारींत मंद्र, मध्य व तार सप्तकांतील स्वर वाजविण्याची माहिती.

मंद्र सप्तक.

स़ दुसरी तार नुसती वाजवावी.

री़ᵛ	,,	१ ला पडदा वाजवावा.
री़	,,	२ रा ,,
ग़ᵛ	,,	३ रा ,,
ग़	,,	४ था ,,

म़ फक्त पहिली तार वाजविणें.

म़/	१ ली तार	१ ला पडदा वाजवावा.
प़	,,	२ रा ,,
ध़ᵛ	,,	३ रा ,,
ध़	,,	४ था ,,
नी़ᵛ	,,	५ वा ,,
नी़	,,	६ वा ,,

मध्यसप्तक.

स	,,	७ वा पडदा वाजवावा.
री	,,	८ वा ,,
ग	,,	९ वा ,,
म	,,	१० वा ,,
म/	,,	११ वा ,,
प	,,	१२ वा ,,
ध	,,	१३ वा ,,
नी	,,	१४ वा ,,

तार सप्तक.

सा̄	,,	१५ वा पडदा वाजवावा
री̄	,,	१६ वा ,,
ग̄	,,	१७ वा ,,

तार सप्तकांतील ग̄ गंधार वर तार सप्तकांतील पंचमचा स्वर मींड देऊन काढतां येतो. यावरून सतारींत अडीच सप्तकें आहेत हें समजून येईल.

सतार कशी धरावी.

सतार वाजवितेवेळीं सतारीचे भोपाळ्याचा भाग उजवे मांडीखालीं धरून भोपाळ्यावर उजवे हाताचें मनगट ठेवावें, व त्या हाताचा आंगठा तार सप्तकांतील गांधारचे खालचे बाजूस कटावर ठेवावा. प्रत्येक पडद्याचे कटावर एक गव्हाचे अंतरावर वरील बाजूस डावे हाताचीं बोटें ठेवीत जावीं, सतारीचे दांड्याचा भाग डावे खांद्याजवळ येईल असे घेतानें सतार उभी धरावी. सतारीच्या मागील भागावर डावे हाताचे आंगठ्याचा आधार द्यावा.

मिजराफ.

मिजराफः—पोलादाची तार घेऊन तिचा आंगठी सारखा गोल आकार वळून त्याचा अर्ध चंद्राकार करून (मधोमध घडी पाडावी)

व तें अर्ध दोन्ही बाजूस दोरी अगर तात घालून खेंचावें व बोटास बरोबर बसेल अशी उलगडावी म्हणजे त्या आंगठीचा जो आकार तैयार होतो त्यास मिजराफ असें म्हणतात. ही मिजराफ (नखी) सतार वाजविण्याचे कामीं उपयोगीं पडते. नखी शिवाय सतार वाजवितां येते, परंतु त्यामुळें पाहिजे तितका बारीक बोल निघत नाहीं. म्हणून सतार वाजविते वेळीं नखीचा फार उपयोग होतो. ही नखी उजवे हाताचे आंगठ्यानजीकचे बोटांत (म्हणजे तर्जनींत) घालावी.

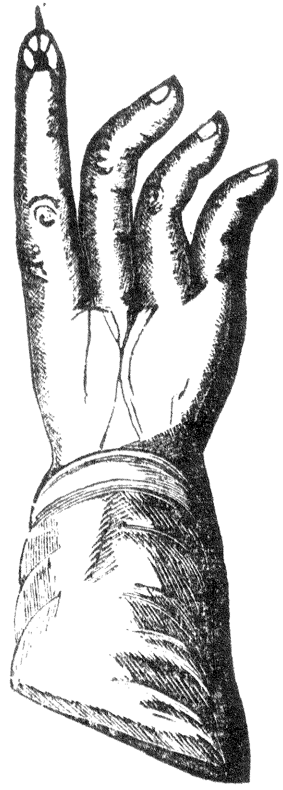

नखी किंवा मिजराफ.

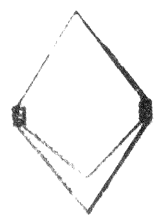

दशविध गमकाविषयीं.

(१) आरोह (तान):—म्हणजे क्रमानें चढते स्वरांचा उच्चार करीत जाणें, आणि सतार वगैरे वाद्यांत चढते स्वरांचे पडद्यावर क्रमानें वाजवीत जाणें जसें:—

स री ग म प ध नी सं.

(२) अवरोह (पलटा):—म्हणजे क्रमानें उतरत्या स्वरांचा उच्चार करीत जाणें, अथवा वाद्यावर त्या स्वरांचे पडद्यावर क्रमानें वाजवीत उतरणें; जसें:—

सं नी ध प म ग री स.

(३) संस्कृत ग्रंथांत दोन प्रकारांच्या तानांचें वर्णन केलें आहे. त्यांत एक प्रवेश तान व दुसरी निग्रहतान. आरोह ही प्रवेश तान, व अवरोह ही निग्रहतान. ह्या निग्रहतानेसच पलटा असें म्हणतात.

(४) डालु (सूंथ) म्हणजे पडद्यावरून निघून जरूर असेल त्या पडद्या पावेतों तारेस बोट लावून घासतां एकदम उतरविणें अगर चढविणें जसें:—

सग, सम, सप.

(५) स्फुरितः—१ जमजमा, मुरकी, गीटकडी.

[१] जमजमा:—म्हणजे एका पडद्यावर आंगठ्या नजीकचे बोटानें खालचे पडद्यावर झटका मारून [खालचे वरचे]

दोन्ही स्वरांचा ध्वनी उत्पन्न करणें जसें:—

रिस् गरी मग् पम् धप्

अगर एकच नखीचा प्रहार करून डाव्या हाताच्या बोटानें आघात करून कांहीं स्वर नखीच्या झटक्या शिवाय वाजविणें.

(६) **मुरकी**:- एका पडद्यावर बोट ठेवून दुसरे हातानें नखीनें झटका मारून त्यांतच ताबडतोब पडद्यावरील बोटास त्वरेनें चालवून तीन तीन स्वरांचा उच्चार करणें, त्यास मुरकी म्हणतात. जसें:—

ग् रि्   म् ग्   प् म्   ध् प्   नि् ध्

स्   री   ग्   म्   प्

(७) **गटकडी**:—वरप्रमाणें एकच नखीचा झटका मारून बोट त्वरेनें चालवून चार चार स्वरांचा उच्चार करणें जसें:—

स् नि् स्   रि् स् रि्   ग् री ग्   म् ग् म्

री   ग्   म्   प्

(८) **कंपित**:—एकच पडद्याच्या स्वरावर तार कांपविणें; ज्या पडद्यावर बोटानें तारेस दाबिलें असेल त्याच पडद्यावर त्या स्वराचा अगर दुसऱ्या स्वरांचा उच्चार करून दाबिलेल्या तारेस कांपवून कांपरा ध्वनि काढणें जसें:—

स स् स् स् स्, री री री री री.

(९) **गमकः**—आंगठ्या नजीकचे बोटानें तार दाबून दुसरे हातानें मिजराफीचा झटका मारून मूळ स्वराचा उच्चार करावा, आणि त्वरेनें मधलें बोट खालचे पडद्यावर टाकून चढते स्वरांचा उच्चार करावा, व ह्याप्रमाणें दोनदोन स्वरांचा उच्चार करीत जावा. जसें:—

स री, री ग, ग म, म प, प, ध, ध नी, नी सं.

(१०) **घसीट**:—(पडद्यावरच्या तारांवरून बोट सरकविणें) सा, चे पडद्यावर डावे हाताचे आंगठ्या नजीकचें बोट ठेवून री, चे पडद्यावर मधले बोटानें मींड देऊन गंधारचा उच्चार करावा व नंतर लागलाच मूळ स्वर री, चा उच्चार करावा. जसें:—स् री ग्.

ह्याप्रमाणें दुसरे तीन स्वरांचे सरूप [उच्चार] काढणें यांस प्रत्याहत किंवा घसीट ह्मणतात.

(११) **मसकः**—एकाच पडद्यावर बोटानें तारेची चाळवणी करावी म्हणजे मींड देऊन मुख्य व दुसरे दोन स्वरांचा उच्चार करणें. जसें:—स् ग री 'स' चे पडद्यावर प्रथम 'स' चा उच्चार करून मींड देऊन गंधारचा उच्चार करावा, नंतर 'री' चा उच्चार करावा.

(१२) **आंदोल** [मींड]:—एका स्वरापासून दुसऱ्या तिसऱ्या किंवा त्या पुढच्या पडद्यावरचा स्वर, मध्यें खंड न पाडतां, काढणें. एकाच पडद्यावर त्याहून चढता—चौथे स्वरापावेतों तारेनें

चाळवणी करून उच्चार करीत जाणें. जसें:—

स रीग रीगम गमप.

'स' चे पडद्यावरच तार खेंचून, चढते मध्यम पावेतोंचे स्वर उत्पन्न करणें. खरजचे सप्तकांत चारापेक्षां जास्त स्वरांचा पण उच्चार होऊं शकतो.

(१३) **मूर्च्छना**:—स्वरांस हालविणें [हा प्रकार स्फुरीत व कंपीत शिवायचा आहे] जसें गप चे स्वरास मूर्च्छना देणें असेल तेव्हां शुद्ध गंधार पर्यंत व मागें शुद्ध रीषब पावेतों कोमल गप गंधार स्वर हालविणें, म्हणजे कोणत्याही स्वरास मागें पुढें हालविणें.

(१४) **प्रहार**:—कोणत्याही पडद्यावर डाव्या हाताच्या बोटानें तार दाबून नखी घातलेल्या उजवे हाताचे बोटानें प्रहार करते वेळीं पडद्यावर तार दाबून धरली असेल त्या पडद्यावर किंचित हालविणें [नखीचा तारेवरील ठोका व डाव्या हाताच्या बोटाचें हालणें हीं वेगळीं दिसूं नयेत.]

यतीविषयीं

गतींत ज्या ठिकाणीं यति देण्यांत आला आहे, त्या ठिकाणीं प्रथम अक्षरावर मिजराफीचा ठोका मारून दुसरे अक्षरावर अंगुली ठेवून उच्चार करण्याचा आहे. जसें:—

स रीग
दा डा

यांत डा, हा बोल, री, अक्षराखालीं 'डा' चा ठोका मारून ग चा उच्चार पूर्ण करावयाचा आहे.

अचल थाटाची सतार. [पडदे २४]

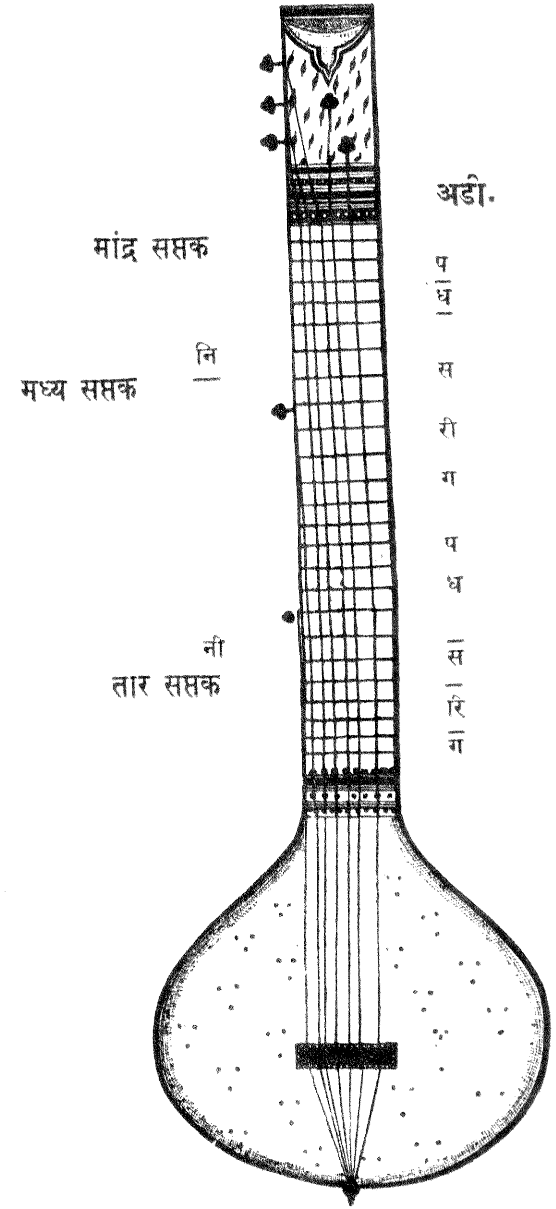

चल थाटाची सतार [पडदे १७]

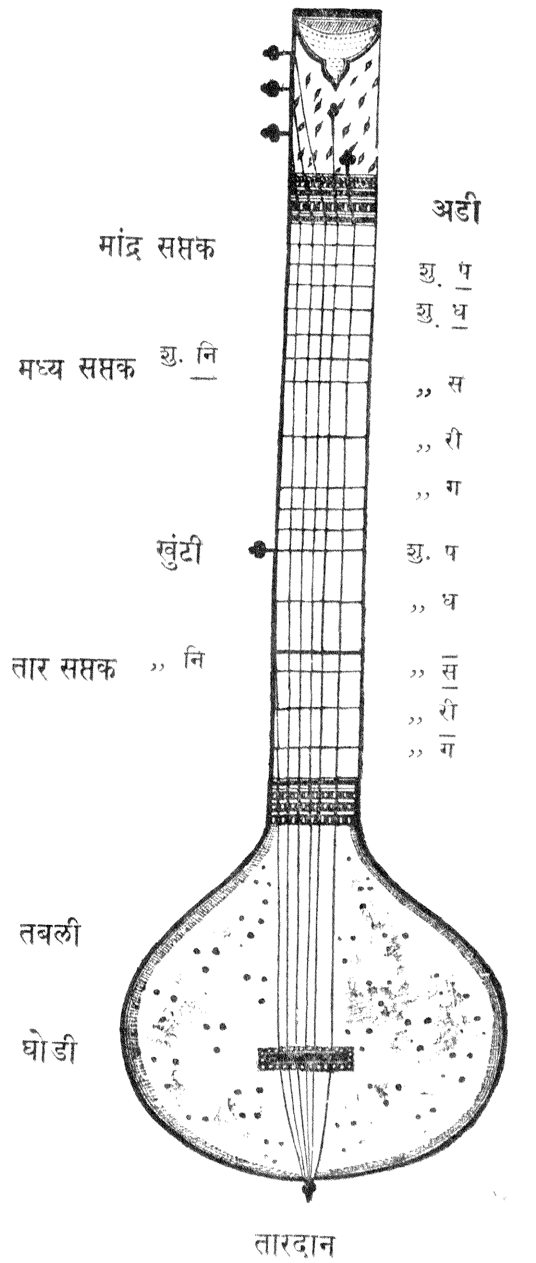

भाग २ रा.

पाठ १ ला.

राग शंकराभरण ताल चतुश्रजाति एकताला विलंबकाल मात्रा ४.

४	स री ग म	प ध नि स	स नि ध प
	दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा

म ग री स	
दा डा दा डा	

पाठ २ रा.

राग शंकराभरण ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

१६	स री ग म	प ध नी सं	सं नि ध प
	दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा

म ग री स	
दा डा दा डा	

पाठ ३ रा.

राग शंकराभरण ताल चतुश्रजाति एकताल मध्यकाल मात्रा ४

| स री ग म | प ध नि सं | री ग ग री |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| सं नी ध प | म ग री स |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा |

पाठ ४ था.

राग शंकराभरण ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६

| स ग री म | ग प म ध | प नी ध सं |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| नी री सं गं | गं सं री नी | सं ध नी प |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| ध म प ग | म री ग स |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा |

पाठ ५ वा.

राग शंकराभरण ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

| सा री ग म | री ग म प | ग म प ध |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| म प ध नी | प ध नि सं | ध नी सं री |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| नि सं री गं | गं री सं नि | री सं नि ध |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| सं नि ध प | नी ध प म | ध प म ग | प म ग री |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| म ग री स | ग री स नि | री स नि ध |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

पाठ ६ वा.

राग शंकराभरण ताल चतुश्रजाती तेताला मध्यकाल मात्रा १६

१६
स स री री | प म ग म | स री ग म |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

म ध नी सं | सं सं नी नी | ध प म प | सं नि ध प
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

म ग री स
दा डा दा डा

पाठ ७ वा.

राग शंकराभरण ताल चतुश्रजाती तेताला मध्यकाल मात्रा १६

१६
स री ग म | प म ग म | री ग म प |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

ध प म प | ग म प ध | नी ध प ध | म प ध नी |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

सं नि ध नी | प ध नि सं | रीं सं नि सं |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

ध नी सं रीं | गं रीं सं रीं | रीं सं नी ध |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

प ध नि ध | सं नि ध प | म प ध प | नी ध प म
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

ग म प म | ध प म ग | री ग म ग | प म म री |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

स री ग री | म ग री स | नि स री स
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

पाठ ८ वा.

राग शंकराभरण ताल एकताला मध्यकाल मात्रा ४

स स स् री ग् म् | री री री ग् म् प् |
दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड |

ग ग ग् म् प् ध् | म म म् प् ध् नी | प प प् ध् नि् सं
दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड

सं सं सं् नि् ध् प् | नी नी नि् ध् प् म् | ध ध ध् प् म् ग्
दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड

प प प् म् ग् री | म म म् ग् री स्
दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड

आलंकार ६८ आहेत.

आलंकारः—ज्या स्वर संदर्भाच्या योगानें गायनक्रिया सुशोभित केली जाते त्यास आलंकार असें ह्मणतात. आलंकाराचे भेद ४ आहेतः—(१) स्थाई, (२) आरोही, (३) अवरोही (४) संचारी.

स्थाईचे प्रकार ७.

१ भद्रः–स री स | री ग री | ग म ग | म प म | प ध प |
ध नी ध | नी सं नी | सं नि सं | नी ध नी | ध प ध |
प म प | म ग म | ग री ग | री स री |

(२) नंदः–स स री रीं स स | या धोरणानें वाजविणें.

(३) जितः–स ग री स | री म ग री | ग प म ग | म ध प म |
प नी ध प | ध सं नी ध । नी री सं नी | सं ध नी सं |
नी प ध नी | ध म प ध | प ग म प | म री ग म |
ग स री ग | री नि् स री |

(४) सोमः–सा सा ग ग री स स | या धोरणानें वाजविणें.

(५) ग्रिवः–स ग री ग म ग री स | री म ग म प म ग री |
ग प म प ध प म ग | म ध प ध नी ध प म |
प नी ध नी सं नि ध प । ध सं नि सं री सं नि ध |
सं ध नी ध प ध नी सं | नी प ध प म प ध नी |

धमपम गमपध | पगमग रीगमप |
मरीगरीसरीगम | गसरीसनि̲सरीग |

(६) भाळः—सगरीममगरीस | रीमगपपमगरी |
गपमधधप मग | मधपनीनीधपम |
पनीधस̄स̄नीधप। धस̄नीरी̄ री̄ स̄नीध |
स̄धनीपपधनीस̄ | नीपध ममपधनी |
धमपगग मपध | पगम री रीगमप |
मरीगससरीगम | गसरीनी̲नी̲सरीग |

(७) प्रकाशः—ससरीरीगगमगरीगरीस |
रीरी गग ममपम गमगरी |
गगममपपधपमपमग |
ममपपधधनीधपधपम |
पपधधनी नीस̄नीधनीधप |
स̄स̄नीनीधधपधनीधनी स̄ |
नीनीधधपपमपधप धनी |
धधपपममगमपमपध |
पपममगगरीगम गमप |
ममगगरीरीसरीगरीगम |

आरोहींचे प्रकार १२ व अवरोहींचे प्रकार १२ मिळून २४ प्रकार एकत्र दाखविले आहेत.

आरोही.

१ विस्तिर्णः— सा री ग म प ध नी स̄.

२ निष्कर्ष्यः— सा सा री री ग ग म म प प ध ध नी नी स̄ स̄.

३ गात्रवर्णः—स स स, री री री, ग ग ग, म म म, प प प, ध ध ध नी नी नी स̄ स̄ स̄.
अगर स स स स या धोरणानें.

४ बिंदुः—स स स री̱ री री री ग̱ ग ग ग म̱ म म म प̱ प प प ध̱ ध ध ध नी̱ नी नी नी स̱.

५ हसीतः—१ ला प्रकार—स, स री, स री ग, स री ग म, स री ग म प, स री ग म प ध, स री ग म प ध नी, स री ग म प ध नी स̄.
२ रा प्रकारः—स, री री, ग ग ग, म म म म, प प प प प, ध ध ध ध ध ध, नी नी नी नी नी नी नी, स̄ स̄ स̄ स̄ स̄ स̄ स̄ स̄.

६ प्रेंखीतः—सरी, रीग, गम, मप, पध, धनी, नीस̄,

७ आक्षीप्तः—स स ग ग, री री म म, ग ग प प, म म ध ध, प प नी नी, ध ध स̄ स̄.

८ संधिप्रछाद्नः स̱ री̱ ग। री̱ ग̱ म। ग̱ म̱ प। म̱ प̱ ध। प̱ ध̱ नी। ध̱ नी̱ स̄।

९ उदगितः-स स री गु । री री ग मु । ग ग म पु । म म प धु ।
प प ध नुी । ध ध नी सुं ।

१० उदवाहितः-स स स स री री ग म । री री री री ग ग म प ।
ग ग ग ग म म प ध । म म म म प प ध नी ।
प प प प ध ध नी सं ।

११ वेगीः-स स स री री री ग ग ग । री री री ग ग ग म म म ।
ग ग ग म म म प प प । म म म प प प ध ध ध ।
प प प ध ध ध नी नी नी । ध ध ध नी नी नी सं सं सं ।

१२ त्रीवर्णः-स री ग ग ग । री ग म म म । ग म प प प । म प
ध ध ध । प ध नी नी नी । ध नी सं सं सं.

अवरोही.

१३ सं नि ध प म ग री स.
१४ सं सं नि नि ध ध प प म म ग ग री री स स.
१५ सं सं सं नी नी नी ध ध ध प प प म म म ग ग ग री री री
स स स.
१६ सं सं सं नीं नी नी नी ध् ध ध ध प् प प प म् म म म ग् ग
ग ग रीं री री री स्.
१७ सं, सं नि, सं नि ध, सं नि ध प, सं नि ध प म, सं नि ध
प म ग, सं नि ध प म ग री, सं नि ध प म ग री स.

१७ सां, नी नी, ध ध ध, प प प प, म म म म म, ग ग ग ग
ग ग, री री री री री री री, स स स स स स स स.

१८ सं नी, नी ध, ध प, प म, म ग, ग री, री स.

१९ सं सं ध ध, नी नी प प, ध ध म म, प प ग ग, म म री री,
ग ग स स.

२० सं् नि् ध । नि् ध् प । ध् प् म । प् म् ग । म् ग् री । ग् री स

२१ सं सं नी धु । नी नी ध पु । ध ध प मु । प प म गु ।
म म ग रीु । ग ग री सु

२२ सं सं सं सं नी नी ध प । नी नी नी नी ध ध प म । ध ध
ध ध प प म ग । प प प प म म ग री । म म म म ग ग री स.

२३ सं सं सं नी नी नी ध ध ध । नी नी नी ध ध ध प प प ।
ध ध ध प प प म म म । प प प म म म ग ग ग । म म म
ग ग ग री री री । ग ग ग री री री स स स ।

२४ सं नि ध ध ध । नी ध प प प । ध प म म म । प म ग ग ग ।
म ग री री री । ग री स स स ।

संचारी आलंकार २८.

१ मंद्रादिः—सु री ग म म ग री स सु री ग री स री ग म |
री ग म प प म ग री री ग म ग री ग म प। या धोरणानें वाजविणें.

२ मंद्रमध्यः—स ग री ग म ग री ग री ग री स स री ग म |
री म ग म प म ग म ग म ग री री ग म प |

३ मंद्रांतः—स स री री ग ग म म री ग री स | री री ग ग म म प प ग म ग री |

४ प्रस्तारः—स म री प ग ध म नी ध सं । री प ग ध म नी प सं नी री |

६ प्रसादः—स री स री स री ग री | री ग री ग री ग म ग।
ग म ग म ग म प म | म प म प म प ध प |
प ध प ध प ध नी ध। ध नी ध नी ध नी सं नि |
सं नि सं नी सं नी ध नी | या धोरणानें अवरोह वाजविणें.

५ व्यावृत्तः—स ग री म स री ग म । री म ग प री ग म प ।
ग प म ध ग स प ध | म ध प नी म प ध नी।
प नी ध सं प ध नी सं। सं ध नी प सं नी ध प।
या धोरणानें अवरोह वाजविणें.

स स ध ध प प ध ध | म म प प ग ग म म |
दि ड दि ड दि द दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

री री ग ग ग ग स स | ग ग री री स स स स |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

गत ५

राग भीमपलास ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६

॥ ।।।। स स | प प प गᵛ म | प गᵛ री स स |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

॥ री निᵛ निᵛ स गᵛ | री स स | स स |
दा दि ड दा डा | दा दा डा | दि ड |

॥ री निᵛ निᵛ धᵛ प | म प प निᵛ स |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

॥ म गᵛ गᵛ प म | गᵛ री स | स स |
दा दि ड दा डा | दा दा डा | दि ड |

प प़ प़ ग॑ म | सं नि॑ नि॑ ध॑ प |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

म ग॑ ग॑ प म | ग॑ री ग॑ | म म |
दा दि ड दा डा | दा दा डा | दि ड |

प प़ प़ ग॑ म | नि॑ स़ स़ ग॑ म |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

प नी॑ नी॑ ध॑ प | म ग॑ री ग॑ ||
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा ||

गत ६

राग भूप, ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

|||| प ध स री | ग ग ग | ग ग ध़ ध़ प़ प़ |
दा डा दा डा | दा दा डा | दा डा दि ड दि ड |

ग ग़ री री स | ग ग़ प प़ ध | सं ध़ ध़ सं सं |
दा ड दा ड दा | दा ड दा ड दा | दा दि ड दा डा |

ध सं सं ध़ ध़ रीं रीं | सं सं ध ध़ प |
दा दि ड दि ड दि ड | दा ड दा ड दा |

गं गं गं गं सं | री री री री ध | सं सं सं सं प |
दा ड दा ड दा | दा ड दा ड दा | दा ड दा ड दा |

ग री री स स ||
दा दि ड दा डा ||

गत ७

राग भैरव ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

|||| री॑ री॑ | नि स़ स़ ग म | प प ध॑ प़ प़ |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

ध॑ नि़ नि़ सं सं | नी ध॑ प ध॑ ध॑ |
दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

म प़ प़ ग म | ग ध॑ ध॑ प ध | म प़ प़ ग म |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ग री स
दा दा डा

तोडा १

रि रि | नि स स ग म | ग री ग री स री |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दा दि ड दा |

स नि स नि धु नि | ग री ग री स री |
दि ड दा दि ड दा | दि ड दा दि ड दा |

स नि स नि धु नी | स नि री स नि धु प |
दि ड दा दि ड दा | दा दि ड दि ड दि ड |

प धु नि स स री स नि | प धु प म ग री |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा २

रि रि | नि स स ग म | नि री री स ग ग री म म ग प प
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा दि ड दा दि ड दा दि ड

म धु धु प नी नी धु म स नि री री |
दा दि ड दा दि ड दा दि ड दा दि ड |

स नि नि धु प प म ग ग
दा दि ड दा दि ड दा दि ड

गत ८

राग बिभास, ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

१६ प ग | ध प ग री | ग री स री |
दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

ग ग री ग | ग री | प ग | ध स री ग |
दा डा दा डा | दा डा | दा डा | दा डा दा डा |

री स ध री | स ध प ग | री स | प ग |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा | दा डा |

ध प स ध | री स ग री | स री स स |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

प ध
दा डा

गत ९

राग बिलावल ताल चौताला धृपद मध्यकाल मात्रा १२

| ||०० सं सं सं सं | ध प ध नी | ध प म ग |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| ग री री ग | म प म ग | ग ग री स |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| स स स ग | ग री ग प | प ध नी नी |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| सं सं सं सं | ध प ध ध | ग प ध नी सं रीं |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दि ड दि ड |

| प प प ध | ध नी सं सं | सं नी सं सं |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| सं सं सं नि | नि नि सं सं | सं सं ध प |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| प ध ध ग | ग री ग प | प ध नी नी |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

| सं सं सं सं | ध प ध ध | ग प ध नी सं रीं |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दि ड दि ड |

गत १०.

राग देस ताल चतुश्रजाति तेताला बिलंबकाल मात्रा १६

| ग स | री म म प नी | सं सं सं रीं नि |
| | | | | दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

| ध म म प सं | नि ध प म ग रि | ग स |
| दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड | दि ड |

| म री म म प नी | सं सं सं नि सं |
| दि ड दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

| रीं म रीं मं प म | ग रीं ग स नी ध प |
| दा दि ड दा दि ड | दि ड दि ड दि ड दा |

री म प नी स स | री नी ध प ध म प स |
दि ड दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

री म री प म प नि स | नी ध प म ग री
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड

गत ११

राग यमन कल्याण, ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

१६ स ध नि स | स स स स |
दा डा दा डा | दा दा डा |

नि री री स स स स | नी नी ध ध नी
दा दि ड दि ड दि ड | दा ड दा ड दा

स प प म म प प | म म ग ग ग |
दा दि ड दि ड दि ड | दा ड दा ड दा |

री ग ग री री ग ग | री री नि नि स |
दा दि ड दि ड दि ड | दा ड दा ड दा |

नि ग ग री री ग ग | री री नि नि स |
दा दि ड दि ड दि ड | दा ड दा ड दा |

नि री री स स स स | नी नी ध ध नी
दा दि ड दि ड दि ड | दा ड दा ड दा

गत १२

राग गारा ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाळ मात्रा १६

१६ नि स | नि स स नि नि री | री ध ध नि |
दा डा | दा दि ड दि ड दा | दा ड दा |

स | ऽ | नि स | री ग स | री नि स | नी |
दा | | दा डा | दा दा डा | दा ड दा | दा |

नि री री स स री | री री स स | नि नि नी स स |
दा दि ड दि ड दा | दा ड दा ड | दा ड दा दि ड |

नी नी ध ध प | ध नी स री
दा ड दा ड दा | दा ड दि ड

गत १३.

राग सिंध भैरवी ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

ध ध | म प प नि स | म ग री म |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दा |

ग री नि नि स | नि नि ध प |
दा डा दि ड दा | दि ड दा डा | २

ध ध | नि स स ग म | ध प प प प |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

म प प सं नी | ध प म ध ध |
दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

म प प नि स | म ग री म |
दा दि ड दा डा | दा डा दा डा |

ध ध नी नी ग | नि नि स स म |
दि ड दि ड दा | दि ड दि ड दा |

री री ग ग ध | ध ध प प ग |
दि ड दि ड दा | दि ड दि ड दा |

नि ग ग री ग | नि ध प ■
दा दि ड दा डा | दा दा डा ■

गत १४

राग दरबारी कानडा ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६

री री | नि स री नि स ध नी प |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड दा |

स प प ध ध | नि स स नि स | ध नि स |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दा डा | २

री री | नि म स ग म | ध ध नी प |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा डा दा डा |

प सं नि ध स प | ग म री स ■
दा दि ड दा दि ड | दि ड दा डा ■

गत १५

राग भैरवी ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

१६ स धु धु प ध | म पु पु ग म |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

पु धु मु पु ग पु मु | ग री सु नि स |
दि ड दि ड दा दि ड | दा दि ड दा डा |

री सु सु स री | ग गु गु म म |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ग गु गु म म | म/ गु गु री स |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ध पु पु प ध | नी नी नी सं सं |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

नी नी नी सं सं | रीं नि सं ध प |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ध पु पु प नी | ध पु पु ग म |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

पु धु मु पु ग पु मु | ग री सु नि स |
दि ड दि ड दा दि ड | दा दि ड दा डा |

तोडा १

स धु धु प ध | म पु पु ग म | धु पु नी धु पु मु पु मु |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

गु मु गु री सु नि स |
दि ड दि ड दि ड दा |

तोडा २

स धु धु प ध | म पु पु ग म | सु नि धु पु धु
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि

पु मु पु | सु गु मु गु री सु नी सु |
ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

तोडा ३.

सृ रीृ रीृ सृ गृ रीृ मृ गृ पृ | मृ धृ धृ पृ नीृ धृ सृ
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा

नीृ धृ | पृ धृ धृ पृ मृ गृ रीृ सृ सृ | ग रीृ सृ नीृ स |
दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा

तोडा ४

प धृ धृ प नीृ धृ सृ निृ रीृ | सृ गृ गृ रीृ मृ गृ धृ पृ मृ |
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा

गृ मृ मृ गृ रीृ सृ सृ मृ मृ | ग रीृ सृ निृ स |
दा दिड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा

तोड ५.

रीृ सृ निृ धृ सृ निृ धृ पृ | नीृ धृ पृ मृ धृ पृ मृ गृ |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड

पृ मृ गृ रीृ सृ सृ मृ मृ | ग रीृ सृ निृ स |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दा दि ड दा डा

गत १६.

राग बिभास, ताउ चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

ग प ग री | स ध प ध | ग ग ग | ग री स री |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा

ग प ध | सं सं सं | सं री री | ग री सं धृ पृ |
दा दा डा | दा दा डा | दा दा डा | दा दा डा दि ड

ग ग ग री | ग प ध सं | ध सं ध प |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

ग री स री
दा डा दा डा

तोडा १

स री ग री | ग प ग प | ध प ध प | ग री सा री |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

तोडा २

सा ध सा ध	ध प ध प	ग ग ध प	ग री स री
दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा

तोडा ३

ग री स ध	री स ध प	ग प ध प	ग री स री
दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा

तोडा ४

प ध प स	ध री स ग	ग प ध प	ग री स री
दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा

तोडा ५

री ग री स	ध प ध स	ग प ध प	ग री स री
दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा	दा डा दा डा

गत १७

राग बिहाग, ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

नी स नी	प म ग	ग म प म	ग री नि स
दा दि ड	दा दि ड	दि ड दि ड	दि ड दि ड
प प नी	स ग ग	प म/ ग म	ग री नि स
दि ड दा	दा दि ड	दि ड दि ड	दि ड दि ड
स प प प	नी नी नी	स स स स	
दि ड दि ड	दा दि ड	दि ड दि ड	
स री नी स	स ग री स	नी प स	
दि ड दि ड	दि ड दि ड	दि ड दा	
नी प ग म	ग री नी स		
दि ड दि ड	दि ड दि ड		

मिजराफ.

नी नी नी सं नी | प प प म ग | ग म म प म |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ग रीं रीं नी स | प प प नी नी | स स स ग ग |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

प म म ग म | ग रीं रीं नि स | स प प प प |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

नी नी नी नी नी | सं सं सं सं सं | सं रीं रीं नि सं |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

सं गं गं रीं सं | नी प प सं सं | नी प प ग म |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ग रीं रीं नि स
दा दि ड दा डा

गत १८

राग खमाच ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६

१६ स ग ग म प | ग म म प ध |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

सं नि ध प ध | म प ध म ग |
दा दा डा दि ड | दा दि ड दा डा |

स सं सं नी सं | ध नी नी प ध |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

सं नी ध प ध | म प ध म ग
दा दा डा दि ड | दा दि ड दा डा

मिजराफ.

स स स स ग ग म म म म प प | ग ग ग ग म म प प प प
दि ड दि ड दा डा दि ड दि ड दा डा | दि ड दि ड दा डा दि ड दि ड

धृ धृ | सृं सृं सृं सृं निृ॰ निृ॰ धृ धृ धृ धृ पृ धृ | मृ मृ मृ मृ
दा डा | दि ड दि ड दा डा दि ड दि ड दा डा | दि ड दि ड

पृ धृ मृ मृ मृ मृ गृ गृ | सृं सृं सृं सृं सृं सृं निृ निृ निृ निृ सृं सृं |
दा डा दि ड दि ड दा डा | दि ड दि ड दा डा दि ड दि ड दा डा |

धृ धृ धृ धृ नीृ॰ नीृ॰ पृ पृ पृ पृ धृ धृ | सृं सृं सृं सृं नीृ॰ नीृ॰
दि ड दि ड दा डा दि ड दि ड दा डा | दि ड दि ड दा डा

धृ धृ धृ धृ पृ धृ | मृ गृ मृ मृ पृ धृ मृ मृ मृ मृ गृ गृ
दि ड दि ड दा डा | दि ड दि ड दा डा दि ड दि ड दा डा

गत १९

राग सारंग ताल एकताला मध्यकाल मात्रा १२.

री री | निृ॰ स स री | मृ प म | री म पृ |
१२ दि ड | दि ड दि ड | दा दि ड | दि ड दा |

नी॰ नी॰ प म | नी॰ नी॰ प म | री स | री री |
दि ड दि ड | दि ड दि ड | दि ड | दि ड |

निृ॰ स स री | प म प म | निृ॰ सं री री |
दि ड दि ड | दि ड दि ड | दि ड दि ड |

निृ॰ सं निृ॰ प | नी॰ नी॰ प म | री म प सं |
दि ड दि ड | दि ड दि ड | दि ड दि ड |

री सं नी॰ प | नीृ॰ प म | री स
दि ड दि ड | दा दि ड | दि ड

मिजराफ.

रीृ रीृ रीृ रीृ | निृ॰ स सृ सृ रीृ रीृ | म म पृ पृ मृ मृ |
दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड |

री म पृ पृ पृ पृ | नी॰ नी॰ पृ पृ मृ मृ | नी॰ नी॰ मृ मृ पृ पृ |
दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड |

री स | रीृ रीृ रीृ रीृ | निृ॰ स सृ सृ रीृ रीृ | प म मृ मृ पृ पृ |
दा डा | दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड |

निv सं रीं रीं रीं रीं | नीv सं नीv नीv प प | नीv नीv प प म म |
क्षा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड |

री म प प सं सं | री सं नीv नीv प प |
दा डा दि ड दि ड | दा डा दि ड दि ड |

नीv नीv प प म म | री स [ ]
दा डा दि ड दि ड | दा डा

गत २०

राग मालकौंस, ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

१६ | म म म स | स निv धv निv | स स म गv |
| दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

म म | गv गv गv गv | म म धv नीv | सं सं निv |
दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा दा डा |

सं सं सं ❁ गंv गंv सं सं | धv धv निv सं |
दा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

सं निv धv नीv | धv म गv [ ]
दा डा दा डा | दा दा डा

तोडा १

गv म गv म | नीv ध नीv ध | सं निv धv नीv | धv म गv |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा दा डा |

तोडा २

सं निv धv नीv | धv म धv म | गv म गv स | निv स धv नीv |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

तोडा ३

म गv गv गv | धv म म म | नीv धv धv धv | सं निv धv म |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

तोडा ४

स गᵛ स स | स म गᵛ गᵛ | गᵛ धᵛ म म | म नीᵛ धᵛ गᵛ
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

गत २१

राग मारवा ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

॥ ।।।। ध म/ ध म/ | ग रीᵛ ग म/ | ग रीᵛ रीᵛ स |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

॥ नि रीᵛ स स | नी नी ध म/ | म/ ध नी |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा दा डा

॥ रीᵛ ग | म/ ध | नी ध म/ ग | रीᵛ ग म/ |
दा डा | दा डा | दा डा दा डा | दा दा डा

॥ ग रीᵛ स | नि रीᵛ स स | नी ध नी ध |
दा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

॥ म/ ग म/ ध | नी स स | रीᵛ रीᵛ सा | नी रीᵛ ग नी |
दा डा दा डा | दा दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा

॥ रीᵛ ग नि रीᵛ | ग म ग रीᵛ | सा सा |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा

॥ सा नी सा नी | ध नी ध | नी ध म/ | ध म/ ध म/ |
दा डा दा डा | दा दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा

॥ ग म/ ग | म/ ग रीᵛ | ग रीᵛ ग रीᵛ | स स नी रीᵛ |
दा दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा

॥ ग म/ ध | नी रीᵛ | ध | नी ध | नी ध म/ ग |
दा दा डा | दा डा | दा | दा डा | दा डा दा डा

॥ रीᵛ ग म/ | ग रीᵛ स | नि रीᵛ स स
दा दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा

गत २२.

राग दिवसनी पुरिया ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६

१६ नि् नि् | स ग् ग् रीv ग | प म/ प प् प् |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

म/ ग् ग् प म/ | ग रीv स | नि् नि् | स ग् ग् रीv ग |
दा दि ड दा डा | दा दा डा | दि ड | दा दि ड दा डा |

सं नि् नि् धv प | म/ ध्v ध्v नी धv | म/ ग रीv |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दा डा |

नि् नि् | स ग् ग् रीv ग | धv नि् नि् स ग |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ग ग् री्v ग प | म/ ग रीv
दा दि ड दा डा | दा दा डा

तोडा १

नि् नि् | स ग् ग् रीv ग | नी् ध्v प् म्/ ध्v प् म्/ ग् |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

ग् म्/ प् ध्v नि् ध्v प् म्/ | ध्v प् म्/ ग् री्v स् |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा २

नि् नि् | स ग् ग् रीv ग | सं् नि् ध्v प् री्v सं् नि् ध्v |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

म्/ प् ध्v नि् सं् नि् ध्v प् | ध्v प् म्/ ग् री्v स् |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा ३.

नि् नि् | स ग् ग् रीv ग | नि् स् री्v ग् प् म्´ ग् री्v |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

ध्v प् म्´ ग् स् ग् री्v स् | प् प् म्´ म्´ री्v स् |
दि ड दि द दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा ४

नि नि | स ग ग रीᵛ ग | प म/ धᵛ प प प ग रीᵛ |
दि उ | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

स रीᵛ ग म॑ नी धᵛ प म/ | धᵛ प म॑ ग रीᵛ स |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा ५

नि नि | स ग ग रीᵛ ग | स ग रीᵛ स स प म॑ ग |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

ग नी धᵛ प म॑ ध प म॑ | ग प म॑ ग रीᵛ स |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

गत २३

राग काफी ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाळ मात्रा १६

स निᵛ | स री री री री गᵛ | म म म |
दा डा | दा दि ड दि ड दा | दा ड दा |

प प म | गᵛ री | स निᵛ | स री री री री गᵛ |
दा दा डा | दा डा | दा डा | दा दि ड दि ड दा |

गᵛ म म म प प म | प ध निᵛ सं सं | नीᵛ निᵛ प प प |
दा ड दा दा दा डा | दा दा डा दि ड | दा ड दा दि ड |

म गᵛ गᵛ री गᵛ | म नीᵛ नीᵛ ध नीᵛ | प ध ध म प |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

गᵛ म म गᵛ प | म स निᵛ | स गᵛ गᵛ री म |
दा दि ड दा डा | दा दा डा | दा दि ड दा डा |

गᵛ री
दा डा

गत २४.

राग भूप तराणा ताल च० ते० मात्रा १६.

१६ | स ग ग ग ग री | स ध प ध | ग प |
| दा दि ड दि ड दा | दा डा दा डा | दा डा |

री ग प | ध प ग | ग ग ग री | ग प ध सं |
दा दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

प ध सॅ | प ध़ प | प सॉं ध प | री ग़ प |
दा दा डा | दा दा डा | दा दा डा | दा दा डा |

ग री स स | सॉं ध ग री | ग प ध सॅं | सॅं प़ ध |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा दा डा |

स़ॅ री़ | ग री सॅ ध | प ग ग री | ग प ध सॅं |
दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

री ग प़ | सॅ री़ सॅ | सॅ ग री सॅ | प ध़ री |
दा दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा | दा दा डा |

सॅ सॅ सॅ सॅ | प ध़ सॅ | ध प ग री |
दा डा दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा |

री ग़ प | ग री स स
दा दा डा | दा डा दा डा

गत २५

राग सारंग ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

१६ म प | नीᵛ नीᵛ प म | री री स स | री री म म |
दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

प प | म प | नीᵛ नीᵛ प म | री री स स |
दा डा | दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

म म म री | री री स स | री री म म |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

प प नीᵛ सॅ | री सॅ सॅ नीᵛ | नीᵛ नीᵛ | म प |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा | दा डा |

नीᵛ नीᵛ प म | री री स स | नीᵛ नीᵛ नीᵛ नीᵛ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

नीᵛ नीᵛ नीᵛ नीᵛ | सॅ सॅ सॅ सॅ | सॅ सॅ सॅ सॅ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

प नीᵛ प नीᵛ | स स नीᵛ स | री म री स |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

नीᵛ नीᵛ प प | नीᵛ नीᵛ प म | री री स स |
डा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

री री म म | प प नीᵛ स | री स स नीᵛ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

नीᵛ नीᵛ
दा डा

गत २६

राग खमाच ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६

स नि स स | नीᵛ ध स नीᵛ | ध प म ग |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

म प प ध | स नि स स | नीᵛ ध स नीᵛ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

ध प म प | ध प म ग | स स ग म |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

प ध नि स | नि स नि स | ध नी स री |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

नी नी स स | नीᵛ ध स नीᵛ | ध प म ग |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

म प प ध | स नी स स | नीᵛ ध स नीᵛ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

म ध ध नी | स नि स स | नी स स री |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

स निᵛ ध ध | स स स ध | नीᵛ नीᵛ नीᵛ ध |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

म म प प | ध प म ग | स म ग म |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

रीं गं सं रीं | नि नी सं सं | नीᵛ ध सं नीᵛ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

ध प म ग | म प प ध
दा डा दा डा | दा डा दा डा

गत २७

राग जंगला ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

। । । । स म् स् गᵛ म | री गृᵛ गृᵛ री स |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ध नीᵛ स री री | स नीᵛ नीᵛ ध ध |
दा दा डा दि ड | दा दि ड दा डा |

म म म प ध | नीᵛ नीᵛ नीᵛ स स |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ध नीᵛ स री री | स नीᵛ नी ध ध |
दा दा डा दि ड | दा दि ड दा डा |

नीᵛ गृᵛ गृᵛ री गᵛ | म गृᵛ गृᵛ म म |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ग म म प् प् | म गृᵛ गृᵛ री स | री म् म् प ध |
दा दा डा दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ध् नीᵛ ध् नीᵛ ध् प् म | गृᵛ म् री गृᵛ स् |
दि ड दि ड दि ड दा | दि ड दि ड दि |

री निᵛ निᵛ | स् री निᵛ ध्
ड दि ड | ड दा ड दा

तोडा १

म् गृᵛ गृᵛ री स् नीᵛ ध् प् म् | म म म ध नीᵛ
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा

स् री गृᵛ म् | प् म् म् गृᵛ री स् स् म् गृᵛ |
दा डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

री सु री सु नि नि नि ध नी |
दा डा दा डा दा दि ड दा डा |

तोडा २

म ध ध प नी ध स स नि री | स ग ग री म
दा दि ड दा डा दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा

ग प प म ध | प म म ग री स स म ग |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

री स री स नि नि नि ध नी |
दा डा दा डा दा दि ड दा डा |

गत २८

राग भैरवी ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

१६ ध प प ध | ग ग म | म स ग ग |
दा दा ड डा | दा ड दा | दा दि ड |

री स स नि ध | ग म म ग | म म ध नी |
दा दि ड दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

स ग ग री री स स | नी नी ध ध नी
दा दि ड दि ड दि ड | दा ड दा ड दा

तोडा १

ध प प ध | ग म म ध ध नी नी | स स
दा दा ड दा | दा दि ड दि ड दि ड | दा ड

नी नी ध ध | प प म म ग ग |
दा ड दि ड | दा ड दा ड दि ड |

तोडा २

ध प प ध | ग ग म | ध प नी ध प प
दा दा ड दा | दा ड दा | दि ड दि ड दि ड

ग म | ध प नी ध प प ग म |
दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

तोडा ३.

धृ॒ᵛ प प्॒ धᵛ | ७ ग॒ᵛ ग्॒ᵛ म | ग्॒ᵛ म्॒ प्॒ ध्॒ᵛ नी॒ᵛ ध्॒ᵛ
दा दा ड दा | दा ड दा | दि ड दि ड दि ड

प्॒ म्॒ | ग्॒ᵛ म्॒ नी॒ᵛ ध्॒ᵛ प्॒ प्॒ ग्॒ म्॒ | २
दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

तोडा ४

धृ॒ᵛ प प्॒ धᵛ | ७ ग॒ᵛ ग्॒ᵛ म | ग्॒ᵛ री॒ᵛ ग्॒ᵛ री॒ᵛ स॒ नि॒ᵛ
दा दा ड दा | दा ड दा | दि ड दि ड दि ड

ध्॒ᵛ प्॒ | स॒ नि॒ᵛ स॒ नी॒ᵛ ध्॒ᵛ प्॒ ग्॒ᵛ म्॒ | २
दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

तोडा ५

धृ॒ᵛ प प्॒ धᵛ | ७ ग॒ᵛ ग्॒ᵛ म | ध्॒ᵛ प्॒ ध्॒ᵛ नी॒ᵛ ध्॒ᵛ प्॒
दा दा ड दा | दा ड दा | दि ड दि ड दि ड

म्॒ प्॒ | स॒ नि॒ᵛ ध्॒ᵛ प्॒ प्॒ म्॒ ग्॒ᵛ म्॒ | २
दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

गत २९

राग हिंडोल ताल चतुश्रजाति तेताला विलंबकाल मात्रा १६

𝄆 १६ स स | ग म/ ग ग स॒ स॒ | स॒ स स ग॒ ग॒ |
दी ड | दी ड दी ड दा डा | दा दी ड दा डा |

𝄆 स॒/ ध नी | ध॒ म॒/ | म॒/ ग ग॒ ग स स | २
दा दी ड | दा डा | दा दा ड दा दा डा |

𝄆 स स | ग म/ ग ग स॒ स॒ | नी स॒ स॒ ग म/
दी ड | दी ड दी ड दा डा | दा दी ड दा डा

𝄆 ध नी ध म/ | ग म॒ म॒/ ध नी ध नी ध म/ |
दा डा दा डा | दा दी ड दा डा दा डा दा डा |

𝄆 म॒/ ग ग॒ ग स स
दा दा ड दा दा डा

तोडा १

स स | ग म/ ग ग स॒ स॒ | म/ ध॒ ध॒ म/ ग म/ ध नी सं |
दी ड | दी ड दी ड दा डा | दा दी ड दा डा दा डा दा डा |

सं नी नी ध म/ ग म/ ध नी | ध़ म़/ ग स स |
दा दी ड दा डा दा डा दा डा | दा दा डा दा डा |

तोडा २

स स | ग म/ ग ग स़ स़ | नी स़ स़ नी नी नी ग़ ग़ स स |
दी ड | दी ड दी ड दा डा | दा दी ड दा डा दा दी ड दा डा |

स म़/ म़/ ग ग ग ध़ ध़ म/ ग | नी ध़ ध़ म/ ग स स |
दा दी ड दा दा डा दी ड दा डा | दा दी ड दा डा दा डा |

तोडा ३

स स | ग म/ ग ग स़ स़ | गं सं सं नी ध म/ ध नी सं |
दी ड | दी ड दी ड दा डा | दा दी ड दा डा दा डा डा डा |

गं सं सं नी ध म/ ध नी सं | नी़ ध़ म़/ ग़ |
दा दी ड दा डा दा डा दा डा | दा डा दा डा |

तोडा ४

स स | ग म/ ग ग स़ स़ | म/ ध़ ध म/ म़ म/ नी ध ध |
दी ड | दि ड दी ड दा डा | दा दी ड दा डा दा डा दा डा |

ध स़ स़ नी नी नी ग स स | नी म़/ ध ग़ |
दा दी ड दा डा दा डा दा डा | दा डा दा डा |

तोडा ५

स स | ग म/ ग ग स़ स़ | ग स़ स़ स स ध म/ ग म/ |
दि ड | दि ड दि ड दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

ध नी नी ध म/ ध म/ ग म/ | सं नी ध म/ ग स |
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा डा दा डा दा डा |

गत ३०

राग कल्याण ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाळ मात्रा १६

१६ ग़ ग़ | री स़ नी ध नी | री री ग री़ री़ |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

ग म़/ म़/ प म/ | ग री नी | ग़ ग़ |
दा दि ड दा डा | दा दा डा | दि ड |

री सा नी ध नी | प ध ध नी नी |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ध नी नी री ग | म/ री नी | ग ग |
दा दि ड दा डा | दा दा डा | दि ड |

री स नी ध नी | नी ध ध प म/ |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ग म म प म/ | ग री नी [redacted]
दा दि ड दा डा | दा दा डा

तोडा १

ग ग | री स नी ध नी | ध नी स री ग री स नी |
दि ड | दा दी ड दा डा | दी ड दी ड दी ड दी ड |

ध नी स री ग म/ प ध | नी ध प म ग री |
दी ड दी ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा २

ग ग | री सा नी ध नी | नी ध नी ध प म/ प म/ |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

ग म/ प ध नी ध प म/ | ग री नी |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दा दा डा |

तोडा ३

ग ग | री स नी ध नी | ध नी ध स नी री स ग |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

री म/ ग प म/ नी ध प | म/ प म/ ग री नी |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा ४

ग ग | री स नी ध नी | ग री स नी ध प म/ ग |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

स नी ध प म/ ग री स | प म/ ग री नी नी |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोड़ा ५

ग् ग् | री स् नी ध नी | नी री सा ग् री म्/ ग् प् |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

म्/ ध् प् नी ध् सं नी ध् | प् ध् प् म्/ ग् री |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड | २

तोड़ा ६

ग् ग् | री स् नी ध नी | नी ध् सां नी ध् प् ध् प् |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

म्/ प् म्/ ग् म्/ ग् प् म्/ | ध् प् म्/ ग् री नी |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड | ३

तोड़ा ७

ग् ग् | री सा नी ध नी | री री ग री री |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

ग म्/ म्/ प म/ | नी ध् प् म्/ ग् री |
दा दी ड दा डा | दि ड दि ड दि ड | २

तोड़ा ८

ग् ग् | री स् नी ध नी | नी ध् प म्/ ग् री |
दी ड | दा दि ड दा डा | दा ड दा ड दा ड |

ग म् प ध् नी सा | नी ध् म/ री |
दा ड दा ड दि ड | दा ड दा द | २

तोड़ा ९

ग् ग् | री स् नी ध नी | प् ध् प् नी ध् स् नी री |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

स् ग् री म्/ ग् प् म्/ ध् | प् नी ध् म्/ ग् री |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड | २

गत ३१.

राग झिंझोटी ताल चतुश्रजाति तेताला विलंबकाल मात्रा १६

१६ ध प | ध स स री ग री | ग प प ग म री ग |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

नी स स ग म री ग | स नी नी ध नी |
दा दि ड दा डा | दा दा डा |

ध प | ध स स री री री | ध स स री री री |
दि ड | दा दि ड दा दि ड | दा दि ड दा दि ड |

प म म ग री | स नी नी ध नी |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दि ड |

तोडा १

ध प | ध स स री ग री | ग प प ग म री ग |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

प म प म ग री ग री | स री स नी ध नी |
दी ड दि ड दी ड दी ड | दी ड दी ड दी ड |

तोडा २

ध प | ध स स री ग री | ग प प ग म री ग |
दि ड | दा दी ड दा डा | दा दि ड दा डा |

स री री ग प ध नी नी ध प |
दा दि ड दा डा दा दि ड दा डा |

म ग ग री स नी ध |
दा दि ड दा डा दा डा |

तोडा ३.

ध प | ध स स री ग री | ग प प ग म री ग |
दि ड | दा दी ड दा डा | दा दी ड दा डा |

धृ प् म् ग् प् म् ग् री | म् ग् री स् नी॒ᵛ ध् |
दी ड दी ड दी ड दी ड | दी ड दी ड दि ड ꣲ |

तोडा ४

ध प | ध स् स् री ग् री | ग प् प् ग् ग् री ग् |
दी ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

ग् री सं नी॒ᵛ ध् प् म् ग् | म् ग् री स् नी॒ᵛ ध् |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड ꣲ |

तोडा ५

ध प | ध स् स् री ग् री | स् री सा ग् री म् ग् प् |
दि ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

म् ध् प् म् ग् री सा री | ग् म् री ग् स् नी॒ᵛ ध् |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दा दा डा दि ड ꣲ |

तोडा ६

ध प | ध स् स् री ग् री | म प् प् ध स | ध स् स् |
दी ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा | दा दि ड |

री ग | सा नी॒ᵛ ध् नी॒ᵛ |
दा डा | दा दा डा ꣲ |

तोडा ७

ध प | ध स् स् री ग् री | ग प् प् ग् म् री ग् |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा |

स् री ग् प् ग् ध् प् म् | ग् म् री ग् स् नी॒ᵛ ध् |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दा दा डा दि ड ꣲ |

तोडा ८

ध प | ध स् स् री ग् री | नी॒ᵛ नी॒ᵛ नी॒ᵛ प् ध् ध् ध् म् |
दी ड | दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

प प प ग म म म री | ग ग ग स नीᵛ ध |
दि ड दि द दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

गत ३२

राग काफी ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

ध ध | नीᵛ री री री प प म प |
दि ड | दा दि ड दा दि ड दा डा |

गᵛ म म गᵛ री स स गᵛ म | री गᵛ स री नीᵛ
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा डा दा डा दा

ध नीᵛ | स स स | स स | नीᵛ ध ध प म |
दा डा | दा दा डा | दि ड | दा दि ड दा डा |

गᵛ म म म प | गᵛ म गᵛ री स ध नीᵛ | स स स
दा दा डा दि ड | दि ड दि ड दा दि ड | दा दा डा

तोडा १

ध ध | नीᵛ गᵛ री स निᵛ स | म गᵛ री स री |
दि ड | दा दि ड दि ड दा | दि ड दि ड दा |

प म गᵛ री स ध नीᵛ | स स स |
दि ड दि ड दा दि ड | दा दा डा |

तोडा २

ध ध | नीᵛ ध ध स निᵛ निᵛ री स | गᵛ री म गᵛ
दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड

प म गᵛ री | गᵛ री स री नीᵛ ध नीᵛ* | स स स |
दि ड दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दा दा डा |

तोडा ३

* स स नीᵛ स नीᵛ नीᵛ ध नीᵛ | ध ध प ध प प
दि ड दा डा दि ड दा डा | दि ड दा डा दि ड

दुसरें तोड्यांत* जेथें अशीं खूण केली आहे तेथपासून तिसरे तुकड्याचा आरंभ करावयाचा असून तो दोनवेळ वाजवून चवथे तुकड्यास आरंभ करावा व तो एक वेळ वाजवून पुन्हां मूळ गतिचा प्रारंभ करावा.

म प | म म ग म ग ग री ग | री री स री
दा डा | दि ड दा डा दि ड दा डा | दि ड दा डा

नी ध नी |
दा दा डा |

तोडा ४

ग री म ग प म ध प | नी ध सं नी ध प म ग |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

सं नि ध प म ग री स | म ग री स री स ध नी |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

स स स |
दा दा डा |

गत ३३

राग मांढ ताल चतुश्रजाति तेताला विलंबकाल मात्रा १६.

१६ स री | म म म प ध | सं नी सं सं नि |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

ध म म प ध नी | प म ग | स री |
दा दि ड दि ड दा | दा दा डा | दि ड |

म म म प ध | ग म प ध नी नी | ध रीं
दा दि ड दा डा | दि ड दि ड दा डा | दि ड

सं सं नी नी | प ध प म ग
दि ड दा डा | दि ड दि ड दा

तोडा १

स री | म म म प ध | सं नी सं सं रीं | नी रीं रीं
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड | दा दि ड

सं सं ध प नी ध | म ध प म ग |
दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दि ड |

तोंडा २

स री | म म म प ध | सं नी नी ध प ग म प ध |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

री सं सं नि ध ग म प ध | प प प म म ग ग |
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा |

तोंडा ३.

स री | म म म प ध | गं रीं रीं सं नि ध प म ग |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

गं रीं रीं नि ध प म ग री | सं नि नि ध प म ग |
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा |

तोंडा ४

स री | म म म प ध | स री री स स स म ग म |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

ग प प म म म ध प प | सं नि नि ध प म ग |
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा |

गत ३४

राग भिमपलास ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाल मात्रा १६.

१६ स री | नि स स नि स ग म |
। । । । दि ड | दा दि ड दि ड दि ड |

प प प प प | ग म म ग म प म |
दा ड दा ड दा | दा दि ड दि ड दि ड |

ग री स | स री | नि स स नि स ग म |
दा दा डा | दि ड | दा दि ड दि ड दि ड |

प सं नि ध प | ग म म ध प नी ध |
दा दि ड दा डा | दा दि ड दि ड दि ड |

प म प म ग री
दि ड दि ड दि ड

तोडा १

स री | निᵛ स स नि ᵛ स ग ᵛ म | प प प प प |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दा ड दा ड दा |

सं नि ᵛ सं नि ᵛ ध ᵛ प ध ᵛ प | म प म ग ᵛ री स |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा २

स री | नि ᵛ स स नि ᵛ स ग ᵛ म | नि ᵛ स स नि ᵛ री स ग ᵛ री म |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

ग ᵛ प प म ध ᵛ प नी ᵛ ध ᵛ प | म प प म ग ᵛ री स |
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा |

तोडा ३

स री | नि ᵛ स स नि ᵛ स ग ᵛ म | सं नि ᵛ सं नि ᵛ ध ᵛ नी ᵛ |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दि ड दा दि ड दा |

ध ᵛ प ध ᵛ प म प | म ग ᵛ म ग ᵛ री |
दि ड दा दि ड दा | दि ड दा दि ड |

तोडा ४

स री | नि ᵛ स स नि ᵛ स ग ᵛ म | ध ᵛ प नी ᵛ ध ᵛ सं नि ᵛ ध ᵛ |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दा |

ध ᵛ प नि ᵛ ध ᵛ प म प | ध ᵛ प म ग ᵛ री |
दि ड दि ड दि ड दा | दि ड दि ड दा |

तोडा ५

स री | नि ᵛ स स नि ᵛ स ग ᵛ म | स री ग ᵛ म री ग ᵛ म प |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

ग ᵛ म प ध ᵛ म प ध ᵛ नी ᵛ | सं नि ᵛ ध ᵛ प म ग ᵛ |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा ६

स री | नि ᵛ स स नि ᵛ स ग ᵛ म | स री स ग ᵛ री म ग ᵛ प |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

म ध ᵛ प नी ᵛ ध ᵛ सं नी ᵛ ध ᵛ | प ध ᵛ प म ग ᵛ री |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

66

तोडा ७

सरी | नि सस नि सग म | सं नि ध प ध प म ग |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

म प ध नी सं नि ध प | ध प म ग री स |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा ८

सरी | नि सस नि सग म | प म ग री स री ग म |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

प म ग री स री ग म | ध प म ग री स |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा ९

सरी | नि सस नि स ग म | नि स नि री स ग री म |
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

ग म प ध प नी ध प | म प म ग री स |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड |

तोडा १०

सरी | नि सस नि स ग म | स री स री ग री ग म
दि ड | दा दि ड दि ड दि ड | दा डा दा दा

ग म प | म प ध प ध नी ध नी सं नी ध |
डा | दा दा डा दि ड |

प ध प म ग री |
दि ड दि ड दि ड |

गत ३५

राग काफी जिल्हा ताल चतुश्रजाति तेताला विलंबकाल मात्रा १६.

१६ नि स | री ग म ग री नि ध नी |
दि ड | दा दि ड दा डा |

री ग री री री री | री ग म ग री स री नि स |
दा दा डा दि ड | दा दि ड दा डा |

नि नी नी | नि स | री गु म ग री नि धु नी |
दा दा डा | दि ड | दा दि ड दा डा |

प ध स ध स री ग री | स री नी प ध स री ग |
दि ड दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

प प म म ग री नी | नि स |
दा ड दा ड दा दा डा | दि ड |

री गु म ग री नी धु नी | सं नि नि ध प म
दा दि ड दा डा | दा दि ड दा डा दा

ग री स | री गु गु म प ध नी सं नी |
डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

प प म म ग री नि
दा ड दा ड दा दा डा

तोडा १

नि स | री गु म ग री नी धु नी | री गु री री री री |
दि ड | दा दि ड दा डा | दा दा डा दि ड |

सं नी ध प ध प नी ध प म प म ध प म ग |
दि ड दि ड दि ड दि ड दि ड दि ड दि ड दि ड |

म ग प म ग री ग री म ग री स |
दि ड दि ड दि ड दि दि दि ड दि ड |

तोडा २

नि स | ग री म ग री स री स ग री स नि ध नी |
दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड दि ड दि ड दि ड |

ग री री री री | नी ध प म प म ध प म ग
दा दा डा दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड दि ड

म ग प म ग री | ग री म ग री स नि स |
दि ड दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दि ड |

तोडा ३

नि स | री गु॒ᵛ म गᵛ री नीᵛ ध नीᵛ |
दि ड | दा दि ड दा डा |

सं नि॒ᵛ नि॒ᵛ ध प म गᵛ री स | स री री गᵛ म प ध नीᵛ सं |
दा दि ड दा डा दा डा दा डा | दा दि ड दा डा दा डा दा डा |

नीᵛ ध॒ ध॒ प म गᵛ री |
दा दि ड दा डा दा डा |

गत ३६

राग कौशीकानडा ताल चतुश्रजाति तेताला मध्यकाळ मात्रा १६.

१६ स सं नीᵛ ध | ध नीᵛ ध म | गᵛ री स नी॒ᵛ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

स म॒ गु॒ᵛ री गᵛ | म ध नीᵛ | सं नीᵛ सं सं |
दा दि ड दा डा | दा दा डा | दा डा दा डा |

म गᵛ रीं सं | नी॒ᵛ सं॒ रीं नीᵛ ध | सं निᵛ रीं |
दा डा दा डा | दा ड दा दा डा | दा दा डा |

सं नीᵛ ध ध | नी॒ᵛ रीं सं॒ नी॒ᵛ ध॒ म॒ ध॒ नी॒ᵛ |
दा डा दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

सं॒ नी॒ᵛ ध॒ म॒ म॒ गु॒ᵛ रीं॒ सं॒
दि ड दि ड दि ड दि ड

तोडा १

स सं नीᵛ ध | ध॒ नी॒ᵛ स॒ री॒ गु॒ᵛ री॒ स॒ नी॒ᵛ |
दा डा दा डा | दि ड दि ड दि ड दि ड |

ध॒ नि॒ᵛ स नी॒ᵛ नी॒ᵛ ध॒ नी॒ᵛ | ध॒ म॒ गु॒ᵛ री॒ स॒ स॒ स |
दि ड दा दि ड दि ड | दि ड दि ड दि ड दा |

तोडा २

स सं नीᵛ ध | ध नीᵛ ध म | म ध॒ नी॒ᵛ सं॒ रीं॒ नी॒ᵛ सं॒ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा दि ड दि ड दि ड |

ध म् ग्ऽ म् ग्ऽ री स् ||
दा दि ड दि ड दि ड ||

तोडा ३

स सं नीऽ ध | ध नीऽ ध म | गऽ री स नीऽ |
दा डा दा डा | दा डा दा डा | दा डा दा डा |

रीं सं नीऽ ध सं नीऽ ध म ||
दि ड दि ड दि ड दि ड ||